

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES

O'ZBEKISTONDA ILMIY TADQIQOTLAR:

DAVRIY ANJUMANLAR

DAVRIYLIGI: 2018 | 2022

2022
IYUL
№42

CONFERENCES.UZ

Toshkent shahar, Amir
Temur ko'chasi, pr.1, 2-uy.

+998 97 420 88 81

+998 94 404 00 00

www.taqqiqot.uz

www.conferences.uz

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ
АНЖУМАНЛАР:
1-ҚИСМ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЗБЕКИСТАНА: СЕРИЯ
КОНФЕРЕНЦИЙ:
ЧАСТЬ-1**

**NATIONAL RESEARCHES OF
UZBEKISTAN: CONFERENCES
SERIES:
PART-1**

ТОШКЕНТ-2022

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” [Тошкент; 2022]

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” мавзусидаги республика 42-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 июль 2022 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2022. - 34 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Ҳамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Раҳмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

1. Matekeyeva Bibinaz Mirjan kizi 1989-YILDAGI BOLA HUQUQLARI TO'G'RISIDAGI KONVENSIYA BOLA HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING ASOSIY XALQARO STANDARTI SIFATIDA.....	7
2. Matekeyeva Bibinaz Mirjan kizi YUNESKO: GENDER JIHATI VA TA'LIM.....	11
3. Hamidov Davron Valijon o'g'li YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN MADANIY-MA'RIFIY TADBIRLAR TIZIMI	17
4. Хужаев Шохжахон Акмалжон угли НЕОБХОДИМОСТЬ ЗАКРЕПЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ГАРАНТИЙ СВОБОДЫ ДОСТУПА К ИНТЕРНЕТУ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ)	19
5. Акрамова Муаззам Турдикул қизи ЯРАШИЛГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИҚДАН ОЗОД ҚИЛШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	22
6. Шакиров Акмалжон Ахмаджон ўғли ШАХСНИ РЕАБИЛИТАЦИЯ ЭТИЛИШИНИНГ МУЛКИЙ ВА БОШҚА ОҚИБАТЛАРИ, РЕАБИЛИТАЦИЯ ЭТИЛГАН ШАХСГА ЕТКАЗИЛГАН ЗИЁННИ ҚОПЛАШ ВА УНИНГ БОШҚА ҲУҚУҚЛАРИНИ ТИКЛАШ ТАРТИБИ.....	25
7. Эргашев Илёс Ўрол ўғли АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ТОВЛАМАЧИЛИК ЙЎЛИ БИЛАН ТАЛОН-ТО- РОЖ ҚИЛГАНЛИК УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ.....	27
8. Раҳимқулова Лола Улуғмуродовна МЕҲНАТ ҚИЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ КАФОЛАТЛАРИ.....	31

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

1989-YILDAGI BOLA HUQUQLARI TO'G'RISIDAGI KONVENSIYA BOLA HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING ASOSIY XALQARO STANDARTI SIFATIDA

Matekeyeva Bibinaz Mirjan kizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro huquq yo'nalishi magistranti

tel.: +998(99) 494 12 10

e-mail: bibinaz.matekeyeva1210@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada 1989-yildagi Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya bola huquqlarini himoya qilish sohasidagi ahamiyati, barcha bolalarning asosiy insoniy qadr-qimmatini va ularning farovonligi va rivojlanishini ta'minlashning dolzarbligini tan oluvchi xalqaro hujjat sifatidagi xalqaro va milliy huquqimizda tutgan o'rni ko'rib chiqiladi.*

***Kalit so'zlar:** bola huquqlari, 1989-yilgi Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya, gender tengsizlik.*

Bola huquqlarini xalqaro siyosiy va huquqiy himoya qilish masalalari inson huquqlarining zamonaviy konsepsiyasi va amaliyotining ajralmas qismidir. Shubhasiz, sog'lom avlod – millat, butun jamiyat kelajagi. Shuning uchun ham respublikamizda bolalarga, onalarga g'amxo'rlik qilish, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning kelajakda ma'nan boy, jismonan sog'lom va axloqan pok bo'lib voyaga yetkazish azaldan davlat ahamiyatiga molik ish bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Ularga ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik esa yurt ravnaqi uchun qo'yilayotgan mustahkam poydevordir¹.

"Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" - Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan xalqaro hujjatdir. Ushbu Konvensiya jahonda juda keng ko'lamda ratifikatsiya qilingan, dunyo xalqlarining hamma davrlarda bolalar manfaatlariga alohida diqqat bilan qarash kerakligi to'g'risidagi majburiyatini ko'rsatuvchi konvensiya hisoblanadi.

Bolalar huquqlariga xalqaro majburiyat kuchini berish zarurligi haqidagi masala 1979-yilda Xalqaro bola yilini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish paytida paydo bo'lgan, uning asosiy maqsadi "jamoatchilik va hukumatlar o'rtasida bolalarning alohida ehtiyojlari to'g'risida xabardorlikni kuchaytirish edi" (Bosh Assambleyaning 1976-yil 21-dekabrda 31/169 qarori). Keyinchalik Polsha tashabbusi bilan BMTning Inson huquqlari bo'yicha komissiyasi Bola huquqlari to'g'risidagi maxsus Konvensiyani ishlab chiqishga kirishdi. Konvensiya loyihasi ustida ish boshlangan paytdan boshlab AQSh va SSSR va ularning ittifoqchilari o'rtasida siyosiy qarama-qarshilik yuzaga keldi. Polsha tomonidan taqdim etilgan Konvensiyaning dastlabki loyihasi deyarli butunlay iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarga qaratilgan bo'lib, G'arb davlatlari ularni qonuniy kuchga ega deb tan olmagan. Qo'shma Shtatlar va uning ittifoqchilari bolalar huquqlari bir qator inson huquqlari Konvensiyalari, jumladan Inson huquqlari to'g'risidagi ikkita pakt bilan himoyalanganligini va bolalar uchun maxsus Konvensiya yaratish noqulay ekanligini ta'kidlaydilar, chunki ba'zida alohida munosabat ularga nisbatan kamsitishlarga olib kelishi mumkin.

80-yillarning boshlarida Konvensiya rivojlanayotgan mamlakatlar tomonidan qo'llab-quvvatlanib, ular uni global iqtisodiy va ijtimoiy adolatga bo'lgan talablarini qo'llab-quvvatlash uchun foydali vosita deb bilishdi. AQSh bunga nisbatan bolalarning fuqarolik va siyosiy huquqlarini

¹ Amaldagi islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini barpo etish porloq kelajagimizning asosiy omilidir. Birinchi Prezident Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 21 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida / Xalq savollari, 2013 yil 7 dekabr.

beruvchi yangi moddalarni taklif qilish orqali javob berdi. AQSh Konvensiyani ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlagan davlatlar ushbu mamlakatlarning aksariyatida hatto kattalar uchun ham bahsli bo'lgan ushbu huquqlarning kiritilishiga rozi bo'lmaydilar, bu esa Konvensiyaning qabul qilinish ehtimolini kamayishga olib keladi, deb umid qilgandi, lekin bunday bo'lmadi¹.

Polsha Respublikasi tomonidan taqdim etilgan Konvensiya loyihasi Inson huquqlari bo'yicha komissiyaning 1978-yil 8-martdagi 1978/30 rezolyutsiyasi bilan ko'rib chiqish uchun qabul qilingan. Bosh Assambleya 1978-yil 20-dekabrda 33/166 rezolyutsiyasida tashabbusni ma'qulladi. Inson huquqlari bo'yicha komissiya 1979-yildan 1989-yilgacha bo'lgan davrda Konvensiyani ishlab chiqishga e'tiborni kuchaytirdi. Har yili Komissiyaga erishilgan yutuqlar to'g'risida hisobot berish uchun maxsus ochiq ishchi guruhi tuzildi. 1981-1988 yillar oralig'ida Ishchi guruh har yili Komissiya sessiyalari oldidan bir haftalik uchrashuvlar o'tkazib, barcha manfaatdor hukumatlar, BMTning ixtisoslashgan agentliklari, shuningdek, xalqaro nohukumat tashkilotlarining takliflarini muhokama qildi. 1985-yilda 50 ta xalqaro nohukumat tashkilotlari Konvensiyani ishlab chiqish uchun maxsus guruhga birlashdilar. Ishchi guruh YUNISEF bilan hamkorlikda hukumat vakillari bilan maslahatlashuvlar tashkil qildi, tahririyatning murakkab masalalari bo'yicha keng ko'lamli murosallarni ilgari surdi va Konvensiya loyihasini dunyoning barcha mintaqalarida keng targ'ib qildi.

1988-yil 27-mayda 1988/40 rezolyutsiyasi bilan Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash ishchi guruhiga loyihani Inson huquqlari bo'yicha komissiyaning 45-sessiyasigacha ikkinchi o'qishda ko'rib chiqishni yakunlash maqsadida 1988-yil noyabr-dekabr oylarida ikki haftagacha yig'ilish o'tkazishga ruxsat berdi. Ishchi guruhning mazkur yig'ilishida Konvensiya loyihasining matni yakunlandi. Inson huquqlari bo'yicha komissiya 1989-yil 8-martdagi 1989/57-sonli rezolyutsiyasi bilan ishchi guruh tomonidan taklif etilgan Konvensiya loyihasini ma'qulladi va ushbu loyihani EKOSOS orqali Bosh Assambleyaga taqdim etishga qaror qildi. Konvensiyaning yakuniy matni III qo'mita tomonidan Bosh Assambleyaga taqdim etildi. 1989-yil 20-noyabrda 44/25 rezolyutsiyasi bilan Bosh Assambleya Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani qabul qildi. 1990-yil 2-sentyabrda 20 ta ratifikatsiya yorliqlari saqlash uchun topshirilgandan keyin Konvensiya kuchga kirdi.

Konvensiyaning qabul qilinishi bolalar huquqlarini himoya qilish sohasida muhim voqea bo'ldi. Konvensiyada birinchi marta bola nafaqat alohida himoyaga muhtoj ob'ekt, balki inson huquqlarining to'liq doirasi berilgan huquq sub'ekti sifatida ham ko'rib chiqildi. 54 moddadan iborat bo'lgan Konvensiya, agar milliy qonunchilikda balog'at yoshidan oldinroq ko'zda tutilmagan bo'lsa (1-modda) bolalarning tug'ilishidan boshlab 18 yoshgacha bo'lgan ham fuqarolik-siyosiy, ham ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy huquqlarini qamrab oladi.

Tarixda birinchi marta Konvensiyaga muvofiq Konvensiya qoidalarining bajarilishini nazorat qilishning xalqaro mexanizmi - Bola huquqlari bo'yicha qo'mita tashkil etildi. Mazkur Qo'mita davlatlarning Konvensiya qoidalarini amalga oshirish bo'yicha ko'rgan chora-tadbirlari to'g'risidagi davriy har 5 yilda bir marta beradigan hisobotlarini ko'rib chiqish vakolatiga ega (44-modda).

Konvensiyaning alohida ahamiyati shundaki, u uni ratifikatsiya qilgan barcha davlatlarni o'z milliy qonunchiligini zudlik bilan qayta ko'rib chiqish va Konvensiyaga muvofiqlashtirish majburiyatini yuklaydi, bolalar huquqlarining xalqaro monitoringi mexanizmini o'rnatadi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya dunyoning barcha mamlakatlari uchun bir xil ahamiyatga ega.

Konvensiyaning tarixiy ahamiyati shundan iboratki, u insoniyat tomonidan bolalar huquqlari sohasida to'plangan barcha masalalarni birlashtirib, ularning himoyasini ham ta'minlaydigan eng muhim xalqaro huquqiy hujjatga aylandi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning roli va ahamiyatini baholab, YUNISEF tashabbusi bilan har yili 20-noyabr, u qabul qilingan kun Jahon bolalarni himoya qilish kuni sifatida nishonlanadi.

Bola huquqlari to'g'risida konvensiya insonning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari yig'indisidan iborat. U bolalar o'zining axloqiy, aqliy va ruhiy qobiliyatlarini erkin rivojlantirishi uchun boshqa narsalardan tashqari sog'lig'i va atrof muhitning xavfsizligi, tibbiy yordamga ega bo'lish va ovqatlanish, kiyim-kechak, turarjoy xususidagi minimal normalar bilan ta'minlanishi zarurligini talab etadi. Konvensiyaga ko'ra, bola o'zining kamol topishida o'zi faol ishtirok etish, o'z fikrini bayon qilish huquqiga ega, bu esa uning hayotiga oid masalalarni hal etishda hisobga olinishini ta'minlaydi. Konvensiya bolaning yashash va sog'lom rivojlanish

1 Lundy C. An introduction to the Convention on the Rights of the Child. – P. 22.

huquqiga, farzandlikka olish bilan bog'liq huquqqa, noraso bolalar va qochoq bolalar, shuningdek huquqbuzarlik sodir etgan bolalarning huquqlariga oid qoidalarni o'z ichiga oladi, bolalarga g'amxo'rlik qilish va ularni himoya qilishda oila va otaonaning birinchi darajali roli, bolalarga yordam ko'rsatish borasidagi majburiyatini tan oladi. Bolalarni kamsitmaslik — Konvensiyaning muhim tamoyillaridan hisoblanadi. Bolalar irqi, tanasining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e'tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy holati, sog'lig'ining ahvoli ota-onasi yoki qonuniy vasiysi yoxud qandaydir boshqa holatlardan qati nazar, bironbir kamsitishlarsiz o'z huquqlaridan foydalanishi kerak.

Bu hodisa inson huquqlarini himoya qilish va rag'batlantirish yo'li bilan butun jahonda adolat, tinchlik va erkinlikni mustahkamlash bo'yicha xalqaro harakatlarning muhim bosqichi sifatida kutib olindi. Bolalarning huquqlari sohasida avval qabul qilingan hujjatlar bilan solishtirganda, Konvensiya, bu huquqlar xalqaro huquq normalari kuchini olgan birinchi va nisbatan to'liq hujjatdir.

“Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya”ning tamoyillari:

- *Bolaga nisbatan har qanday kamsitishlarning oldini olish.* Bola huquqlari bo'yicha qo'mita tomonidan belgilangan ushbu tamoyilning mazmuni shundaki, barcha bolalar o'z huquqlaridan foydalanishlari va hech qachon kamsitishlarga duchor bo'lmasliklari kerak. Bolalar o'rtasida teng imkoniyatlarni ta'minlash majburiyati 2-moddada ifodalangan bo'lib, uning birinchi bandida shunday deyilgan: "Ishtirokchi-davlatlar o'z yurisdiksiyasi doirasidagi har bir bolaga ushbu Konvensiyada belgilangan huquqlarni bolaning ota-onasi yoki qonuniy vakili, irqi, rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa qarashlari, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, qashshoqligi, nogironligi, tug'ilishi yoki boshqa holati qanday bo'lishidan qat'i nazar har qanday kamsitishsiz hurmat qiladilar va ta'minlaydilar.

- *Bolaning manfaatlarini har tomonlama yetarli ta'minlash.* Bolalar, ayniqsa, juda yosh bo'lganlarida, himoyasiz bo'lib, o'z huquqlaridan to'liq foydalana olishlari uchun alohida yordamga muhtojdirlar. Qanday qilib bolalarga teng huquq va ayni paytda zarur himoya berilishi mumkin? Javobning bir qismi 3-moddada ifodalangan bola manfaatlarining eng yuqori darajada ta'minlanish tamoyilida yotadi. "Davlat yoki xususiy ijtimoiy ta'minot muassasasi, sudlar, ma'muriy organlar yoki qonun chiqaruvchi organlar tomonidan amalga oshiriladigan bolalarga tegishli barcha harakatlarda bolaning manfaatlari yaxshi ta'minlanishi birinchi navbatda e'tiborga olinadi." Bolalarga nisbatan barcha xatti-harakatlarda bolaning manfaatlari yaxshiroq ta'minlanishiga birinchi darajali e'tibor beriladi. Agar ota-ona yoki vasiy bu vazifalarni bajara olmasalar, davlat bolani uning farovonligi uchun zarur hisoblangan himoya va g'amxo'rlik bilan ta'minlash vazifasini o'z zimmasiga oladi.

- *Bolaning yashab ketish va sog'lom rivojlanishini kafolatlash.* Har bir bola yashash uchun ajralmas huquqqa ega va davlat bolaning yashab ketishi va sog'lom rivojlanishi uchun mumkin qadar yuqori darajada imkoniyat yaratib berish majburiyatini oladi. Bolalarning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan ushbu tamoyil 6-moddada ifodalangan yashash va rivojlanish huquqini o'z ichiga oladi va shunday deyiladi: "Ishtirokchi-davlatlar bolaning omon qolishi va rivojlanishini maksimal darajada ta'minlaydilar".

- *Bolaning huquqlarini tan olish.* Konvensiyaning muhim jihati bolaning qarashlarini hurmat qilish haqidagi boshqa tamoyil orqali ifodalanadi. Bola aslida nimada manfaatdor ekanligini bilish uchun uni tinglash mantiqan to'g'ri. Ushbu tamoyil 12-moddada bayon etilgan: "Ishtirokchi-davlatlar o'z qarashlarini shakllantirishga qodir bo'lgan bolaga, unga taalluqli bo'lgan barcha masalalarda o'z fikrlarini erkin ifoda etish huquqlarini ta'minlaydilar. Bola o'zining fikrini erkin ifoda etish huquqiga ega, jumladan, bolaga taalluqli har qanday muhokama paytida uning fikri e'tiborga olinishi shart".

1992-yilda ushbu Konvensiyaga O'zbekiston Respublikasi ham a'zo bo'ldi. Unga muvofiq 18 yoshga to'lmagan shaxslar bola sifatida tan olinadi. Huquqqa bo'lgan layoqat insonda tug'ilgan paytdan boshlanadi. Aynan shunday norma O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Oila kodeksida va boshqa normativ hujjatlarda aks ettirilgan.

Mazkur Konvensiya bola huquqlarini ta'minlab berishda asosiy universal hujjat hisoblanadi. Uning I qismida:

➤ “bola” tushunchasiga ta'rif beradi va bola manfaatlari jamiyat oldida alohida ahamiyatga ega ekanligini belgilaydi (1-4 modda);

➤ bolaning yashash, ism tanlash, fuqarolik, ota-onasini bilish, ularning tarbiyasini olish hamda ulardan ayrilmaslik, ota-onalarning farzandlarini oldidagi burchini belgilaydi (5-11 modda);

➤ bolaning o'z qarashlari va fikrlarini erkin ifoda etishi, vijdon va din erkinligi, assotsiatsiya va yig'inlarga qo'shilishi, ommaviy axborot vositalarini tarqatishga bo'lgan huquqlarini belgilaydi (12-17 modda);

➤ alohida toifadagi bolalar huquqlarini, shuningdek bunday bolalarni muhofaza qilish va yordam ko'rsatishda a'zo davlatlarning majburiyatlarini belgilaydi (18-27 modda);

➤ bolalarning jismoniy, aqliy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bo'lgan yashash darajasini, shuningdek bolaning ta'lim olish, ish vaqti va dam olish vaqtini belgilaydi (28-31 modda);

➤ bolani ekspluatatsiya qilish, ularni giyohvandlik moddalarini g'ayriqonuniy ravishda iste'mol qilishi, shaxvoniy maqsadlarda foydalanish, bolani o'g'irlash va sotishdan himoya qilish maqsadida davlatlarning majburiyatini belgilaydi (32-36 modda);

➤ jazoni ijro etish muassasalariga tushgan, shuningdek qurolli mojarolar va urush davrida bola huquqlarini belgilaydi (37-41 modda).

II qismida:

➤ konvensiyaning asosiy mazmunidan xabardor qilish usullari va bolaning 12 yoshdan mehnat qilishga bo'lgan huquqini belgilaydi (42-45 modda).

➤ Bola huquqlari bo'yicha Qo'mitaning tuzilishi, funksiyasi, huquq va majburiyatlari haqida qoida ham nazarda tutilgan.

III qismda:

➤ muammoli vaziyatlar yuz bergan taqdirda Konvensiyaning huquqiy normalariga asoslanib hal qilish belgilangan (46-54).

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya kirish ochiqligi bois dunyoning barcha davlatlari a'zo bo'lib kirishi bilan BMTning boshqa konvensiyalaridan farq qiladi. Mana shuning uchun BMT a'zosi hisoblanmagan Vatikan ham ushbu konvensiyaga a'zo bo'lgan.

1998-yil boshida 190 ta davlat Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilgan edi. Xalqaro hamjamiyat tomonidan suveren davlatlar sifatida tan olingan barcha mamlakatlardan faqat 3 tasi Konvensiyani haligacha ratifikatsiya qilmagan (Somali, Birlashgan Arab Amirliklari, Ummon). Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya dunyoning har bir davlati tomonidan ratifikatsiya qilingan inson huquqlari bo'yicha dunyodagi birinchi shartnoma bo'lish arafasida.

Konvensiya barcha bolalarning asosiy insoniy qadr-qimmatini va ularning farovonligi va rivojlanishini ta'minlashning dolzarbligini tan oladi. Bu hayotning asosiy sifati bir necha kishining imtiyozi emas, balki barcha bolalarning huquqi bo'lishi kerakligi g'oyasini aniq ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Конвенция о правах ребенка. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок четвертая сессия, Дополнения №49 (A/44/49), стр.230-239
2. Резолюция 1978/30 от 8 марта 1978 г.
3. Резолюция 33/166 от 20 декабря 1978 г.
4. Резолюция 1988/40 от 27 мая 1988 г.
5. Резолюция 1989/57 от 8 марта 1989 г.
6. Резолюция 1988/40 от 27 мая 1988 г.
7. Резолюция 44/25 от 20 ноября 1989 г.
8. Amaldagi islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini barpo etish porloq kelajagimizning asosiy omilidir. Birinchi Prezident Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 21 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida / Xalq savollari, 2013 yil 7 dekabr.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993-y., 1-son, 41-modda.
10. Lundy C. An introduction to the Convention on the Rights of the Child. – P. 22.

YUNESKO: GENDER JIHATI VA TA'LIM

Matekeyeva Bibinaz Mirjan kizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro huquq yo'nalishi magistranti

tel.: +998(99) 494 12 10

e-mail: bibinaz.matekeyeva1210@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada YuNESKOning gender jihati va ta'limdagi o'rni, xususan, ta'limdagi gender tengsizlik, uning kelib chiqish sabablari, natijalari va YuNESKOning u bilan kurashishdagi faoliyati ko'rib chiqiladi.*

***Kalit so'zlar:** bola huquqlari, gender tengsizlik, YUNESKO, ta'lim.*

YuNESKO ning gender jihati va ta'limdagi o'rni haqida gapirib o'tishdan oldin quyidagi statistik ma'lumotlarni bilib qo'ygan maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 20% - bolalar va yoshlar har kungi ta'limdan chetlanishga duch keladi;
- 93-150 million bolalar nogironlik bilan yashaydi;
- 335 million ayol o'quvchilar (talabalar) suv, sanitariya va gigiyenaga ega emas;
- 40% dunyoning aholisi o'z tilida o'qiydigan yoki suhbatlashadigan ta'limga ega emas.

Albatta quyidagi statistik ma'lumotlardan kerakli xulosani chiqarish va shunga yarasha harakat qilish zarurligi ma'lum bo'ladi. Shu yo'nalishda faol ish va loyihalarni amalga oshirib kelayotgan tashkilotlardan biri bu – YuNESKO hisoblanadi.

YuNESKO ta'lim tizimida gender tengligini, shu jumladan ta'limda ishtirok etishni (ega bo'lish), ta'lim doirasida (mazmun, o'qitish va o'rganish konteksti va amaliyoti) va ta'lim (ta'lim natijalari, hayot va ish imkoniyatlari) orqali targ'ib qiladi. YUNESKOning “Uning ta'limi, bizning kelajagimiz” kitobi orqali qizlar va ayollarning ta'lim olishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Barqaror rivojlanish - 2030 kun tartibida gender tengligi va ayollar va qizlarning huquqlarini kengaytirish mustaqil maqsad sifatida qo'yilgan (Barqaror rivojlanish maqsadi 5 – BRM 5) va inklyuziv va adolatli sifatli ta'lim va umrbod ta'lim olish huquqini ta'minlash bo'yicha BRM 4 bilan uzviy bog'liqdir.

Barqaror rivojlanish - 2030 kun tartibi “inson huquqlari va inson qadr-qimmatiga umumbashariy hurmat va inson salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkonini beruvchi teng imkoniyatlar” dunyosini ko'zda tutadi, bu dunyoda barcha mamlakatlar “qizlar va o'g'il bolalar, ayollar va erkaklar, nafaqat ta'lim sikliga kirish va ularni yakunlash, balki ta'lim jarayonida va ta'lim orqali teng huquqlarga ega bo'lishlaridir.”¹

Nafaqat teng ega bo'lishni, balki tenglikni ta'minlash, ta'lim va ta'lim orqali vakolatlarni kuchaytirish uchun transformativ fikrlash va harakatni talab qiladi. Bu ta'limning turli darajalarida o'qishga kirish va o'qishni tamomlashda gender tengligini yoki qizlar va o'g'il bolalarning teng soni va nisbatlarini ta'minlashning muhim birinchi bosqichini o'zinigina emas, balki bundan ham ko'proq narsalarni o'z ichiga oladi. Bu jamiyatdagi gender tengsizligi va chetlanishning asosini tashkil etuvchi tengsiz kuch munosabatlari, ijtimoiy me'yorlar, kamsitish amaliyotlari va e'tiqod tizimlariga qarshi kurashish uchun ta'limning to'liq kuchini ishga tushirishni talab qiladi.

Bu barcha o'quvchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari va hayotiy tajribalarini hisobga oladigan va har qanday bola, yoshlar yoki kattalarning ta'limda ishtirok etish, to'liq tamomlash va undan foyda olish huquqini to'liq amalga oshirishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan kesishgan va bir vaqtning o'zida kamchiliklarni bartaraf etadigan ta'limdir.

Ushbu Strategiya YuNESKOning ushbu transformatsion kun tartibini amalga oshirishdagi hissasini ifodalash uchun ishlab chiqilgan. Bu YuNESKOning gender tengligiga bo'lgan uzoq yillik sadoqati va ta'limda gender tengligini oshirish va ta'lim orqali o'n yilliklar davomida olib borilgan ko'makdan olingan saboqlarga asoslanadi². U tashkilotning qo'shimcha qadriyati va qiyosiy afzalliklaridan foydalanadi, jumladan:

- barcha darajadagi ta'lim (erta bolalikdan kattalar ta'limigacha) va ta'lim usullari (jumladan,

¹ UNESCO. 2016. Education 2030 Incheon Declaration and Framework for Action. Paris, UNESCO

² 2017 UNESCO Internal Oversight Service (IOS) Evaluation of UNESCO's Programme Interventions on Girls' and Women's Education. IOS/EVS/ PI/165 Rev. Paris, UNESCO

rasmiy va norasmiy ta'lim) bo'yicha tajriba;

- global yig'ilish kuchi, shu jumladan Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) ta'lim bo'yicha ixtisoslashgan agentligi sifatida BRM 4-Ta'lim 2030 kun tartibiga rahbarlik qilish, muvofiqlashtirish va monitoring qilish;

- ta'lim, fan, madaniyat, aloqa va axborot sohasidagi asosiy dasturlariga tayangan holda fanlar va sektorlar bo'ylab hamkorlikni rivojlantirish qobiliyati;

- 193 mamlakatda milliy hamkorlik qiluvchi organlarning global tarmog'iga ega yagona BMT agentligi sifatida ta'lim vazirliklari bilan imtiyozli munosabatlar;

- YuNESKO Statistika institutining ta'lim bo'yicha xalqaro qiyosiy ma'lumotlarning rasmiy manbasi sifatidagi mandati orqali bilimlarni ishlab chiqarish va almashish qobiliyati;

- ta'lim vazirliklarining ta'lim tizimini rejalashtirish va boshqarish bo'yicha institutsional imkoniyatlarini kuchaytirish qobiliyati;

Strategiya keng maslahatlashuvlar orqali ishlab chiqilgan va YUNESKOning boshqa institutsional dasturiy asoslari va ta'lim, gender tengligi, yoshlar, rivojlanayotgan davlatlar va YUNESKOning global ustuvorligi Afrikaga, shuningdek, BMTning boshqa talablari va me'yoriy asoslariga qaratilgan strategik hujjatlar bilan muvofiqlashtirilgan. U YuNESKOning dasturlari, harakatlari va maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqsimlashda yo'l ko'rsatadi. Shuningdek, u 2030-yilgacha ta'lim sohasida va ta'lim orqali gender tengligini ta'minlash majburiyatini olganlar bilan hamjihatlik va jamoaviy harakatlarni hamda hamkorlikni mustahkamlaydi.

Global miqyosda boshlang'ich, quyi o'rta va to'liq o'rta ta'limda gender tengligi yoki qizlar va o'g'il bolalarning teng soni va nisbatiga erishildi. Biroq, o'rtacha ko'rsatkich ta'lim darajasi va mintaqqa bo'yicha davom etayotgan tafovutlar bor. Ba'zi mintaqalarda mamlakatlarning atigi uchdan ikki qismi boshlang'ich ta'limda, yarmi quyi o'rta ta'limda va to'rtidan bir qismi to'liq o'rta ta'limda gender tengligiga erishgan. Eng qashshoq mamlakatlarda qizlar hech qachon maktabga bormaydiganlar orasida ancha katta ulushni tashkil qiladi. Boshqa mamlakatlarda o'g'il bolalar o'qishni davom ettira olmaslik va o'qishni yakunlay olmaslik xavfi yuqori¹. Eng chegaralanganlar uchun taraqqiyot juda sekin va ko'pchilik hech qachon o'qish va yozish uchun asosiy ko'nikmalarga ega bo'lmaydi. Ta'lim va ta'lim orqali huquq va gender tengligiga erishish uchun ancha uzoq yo'l bor. Gender tarafdorligi va genderni asoslangan kamsitish hali ham juda ko'p sharoitlarda butun ta'lim jarayoniga kirib boradi va ta'lim tizimlari ko'pincha gender tengsizliklariga qarshi turish o'rniga davom etadi. Bu o'qitish va o'qish jarayonida, jumladan, o'qituvchilarning o'z o'quvchilari va talabalari bilan o'zaro ta'siri, kutgan narsalari va o'zaro munosabati, shuningdek, darsliklar va o'quv materiallaridagi gender stereotiplarini o'z ichiga oladi. Ta'lim teng bo'lmagan ijtimoiy va gender munosabatlari, me'yorlari va amaliyotlariga qarshi kurashish va o'zgartirish, gender tengligini asosiy qadriyat va inson huquqi sifatida qabul qilishni rag'batlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. Qizlar va o'g'il bolalarni, ayollar va erkaklarni gender tengsizliklarini tanqidiy tekshirishga faol jalb qiladigan xavfsiz, yuqori sifatli ta'lim muhiti hamda maktab muhiti va uning hamjamiyatini qamrab oluvchi butun maktab yondashuvlari barqaror o'zgarishlarni rag'batlantirishga yordam beradi².

Ro'yxatga olish global miqyosda o'sishda davom etar ekan, insoniyat ushbu transformatsion salohiyatdan foydalanishi zarur. Bu gender tengsizliklarining tarkibiy to'siqlari va ildiz sabablarini, jumladan, kamsituvchi ijtimoiy me'yorlar, munosabat va amaliyotlarni bartaraf etadigan yondashuvlarga tezlantirilgan siyosiy iroda, innovatsiyalar va strategik sarmoyalarni talab qiladi. U milliy siyosat va rejalaridan tortib, o'qituvchilarni yollash va malakasini oshirish, o'quv dasturlari, darsliklar va o'quv materiallari hamda ta'lim muhitigacha bo'lgan barcha jabhalarda gender tengligini ta'minlovchi ta'lim tizimlarini talab qiladi.

Gender tengligini targ'ib qilish sa'y-harakatlarini erta boshlash kerak, chunki bolalar uch yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan davrda gender tushunchasini tushuna boshlaydi³ va gender

1 UNESCO. 2018. Global Education Monitoring Report Gender Review: Meeting Our Commitments to Gender Equality in Education. Paris, UNESCO.

2 Jere, C. 2018. Boys, Education and Gender Equality. Unpublished background paper for the UNESCO Global Education Monitoring Report.

3 Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers L., Greulich F. K., Lurye, L. E., and Shrout P. E. 2007. The Role of Gender Constancy in Early Gender Development, *Child Development*, Vol. 78, Issue 4, pp. 1121-1136. doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01056.x, pp. 389-391. doi.org/10.1126/science.aah6524

stereotiplari ham shu yoshdan boshlab bolalarning o‘z-o‘zini anglashi va qiziqishlariga ta’sir qiladi. O’smirlik va ayniqsa, erta o’smirlik ta’lim olish uchun yana bir imkoniyatni taqdim etadi, chunki bu yoshda o‘g‘il bolalar va qizlar uchun kuchli ijtimoiy bosim mavjud bo‘lib, genderning ikkilik tushunchalariga to‘g‘ri kelmaydiganlar mavjud gender me’yorlariga mos keladi¹. Bu, shuningdek, ko‘pincha qizlarga nisbatan qo‘yilgan cheklovlarning kuchayishi va o‘g‘il bolalarga beriladigan ko‘proq mustaqillik bilan ajralib turadigan davrdir, bu ikkalasi ham ta’limda ishtirok etishga ta’sir qilishi mumkin. Dunyoning ko‘pgina qismlarida gender tengligi yo‘lidagi taraqqiyot, shuningdek, ta’limdan tashqari, qizlar va ayollar huquqlarini ilgari surish va ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha bir-birini to‘ldiruvchi va jamoaviy harakatlarni ham talab qiladi, chunki tarixan ularning ta’limdan foydalanishlari va ta’limda to‘liq ishtirok etish qobiliyatiga ta’sir qilgan institutsional, ijtimoiy, siyosiy va huquqiy to‘siqlar mavjud bo‘lib kelgan. Bu millat, nogironlik yoki migratsiya va mahalliy maqomga ko‘ra kamsitishning ko‘p va kesishuvchi shakllariga duch kelayotgan ayollar va qizlarga alohida e’tiborni o‘z ichiga oladi.

Qizlarning ta’lim olishi nafaqat shaxsiy, balki kengroq ijtimoiy manfaatlar keltirishi aniqlangan². Qizlar bilimli bo‘lsa, ularning hayoti, farzandlari, oilalari, jamiyat va mamlakatlar hayoti yaxshilanadi. Sog‘liqni saqlash, ta’lim, ijtimoiy, iqtisodiy va yetakchilik istiqbollari oshadi, qashshoqlik, kasalliklar, ekspluatatsiya va zo‘ravonlikka nisbatan zaiflik kamayadi³. O‘g‘il bolalar uchun ta’lim natijalarini yaxshilash ularning samarali mehnatga va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga muammosiz o‘tishini qo‘llab-quvvatlaydi va yanada teng huquqli jamiyat qurishga yordam beradi.

Aynan shuni yodda tutgan holda, YuNESKO ta’limda va ta’lim orqali gender tengligiga qaratilgan harakatlarni jadallashtirish, barcha o‘quvchilar manfaati uchun tizimni o‘zgartirishga va qizlar va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan maqsadli tadbirlarga e’tibor qaratish uchun o‘zining ikki tomonlama yondashuvini ishga tushiradi.

Strategiyaning ikki vazifasi mavjud:

1. Ta’lim tizimini gender tengligini rag‘batlantirish uchun kuchaytirish;
2. Yaxshi hayot va yaxshi kelajak uchun ta’lim orqali qizlar va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish.

Strategiya uchta aniq harakat yo‘nalishini taklif qiladi:

1. Harakatni bildirish uchun yaxshiroq ma’lumotlar;
2. Huquqlarni ilgari surish uchun yaxshi huquqiy, siyosat va rejalashtirish asoslari;
3. Imkoniyatlarni kuchaytirish uchun yaxshiroq o‘qitish va o‘rganish amaliyotlari.

Yuqori sifatli o‘z vaqtida olingan ma’lumotlar va dalillar ta’limda va ta’lim orqali gender tengligini ta’minlash uchun siyosatni ishlab chiqish, rejalashtirish va strategik tadbirlarni amalga oshirishning asosiy tarkibiy qismidir⁴.

Ta’lim olish huquqi YuNESKO missiyasining asosini tashkil etadi va xalqaro huquqda ko‘plab yuridik jihatdan majburiy bo‘lgan xalqaro shartnomalar orqali mustahkamlangan. So‘nggi o‘n yilliklarda erishilgan yutuqlarga qaramay, kamsitish holatlari qizlar va ayollarning ta’limda qatnashish, to‘liq va undan foyda olish huquqidan to‘liq foydalanishiga to‘sqinlik qilmoqda. YuNESKO Gvatemala, Vetnam va Liberiya kabi mamlakatlarda gender tengligini targ‘ib qilish va o‘quvchilarning ta’lim olish imkoniyatlaridan to‘sqinlik qiladigan asosiy to‘siqlarni hal qilish uchun ta’lim siyosati va strategiyalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Boshqa ishlarga misol qilib, YUNESKOning interaktiv atlas milliy konstitutsiyalarning holati, qizlar va ayollarning ta’lim huquqlari bilan bog‘liq qonunlar va qoidalarni o‘lchaydi. Muammoli eslatmada COVID bilan bog‘liq maktablarning yopilishining gender o‘lchovlarini ko‘rib chiqish bo‘yicha asosiy ma’lumotlar keltirilgan, shu bilan birga, tenglikni tiklash: Qizlar maktabga qaytish bo‘yicha qo‘llanma Ta’lim vazirliklaridagi siyosatchilar va amaliyotchilarni va ularning hamkorlarini qizlarning o‘qishning

1 Lane, C., Brundage, C.L., and Kreinin, T. Why We Must Invest in Early Adolescence: Early Intervention, Lasting Impact. *Journal of Adolescent Health*. Vol. 61, Iss. 4, pp. S10-S11.

2 UNESCO. 2014. Sustainable Development Begins With Education: How Education Can Contribute to the Proposed Post-2015 Goals. Paris, UNESCO.)

3 Wodon, Q., Montegro, C., Nguyen, H., and Onagoruwa, A. 2018. Missed Opportunities: The High Cost of Not Educating Girls. Washington DC, World Bank Group

4 UNESCO(2019). From access to empowerment. UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025, pp 10

uzluksizligini ta'minlash va o'qitishni tashkil etishda qo'llab-quvvatlaydi¹.

Ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish uchun u teng bo'lmagan kuch munosabatlariga qarshi turishi va o'zgartirishi, o'g'il va qizlar, ayollar va erkaklar uchun ta'lim imkoniyatlarini cheklaydigan amaliyotlar, me'yorlar va umidlarni hal qilishi kerak. YuNESKO ushbu o'zgarishlarga erishish uchun mamlakatlarni qo'llab-quvvatlamogda. Mali, Nepal va Tanzaniyada o'smir qizlarning ta'lim olish imkoniyatlari va ega bo'lishlarini yaxshilash uchun YuNESKO, BMT Ayollar va UNFPAni birlashtirgan o'smir qizlar va yosh ayollarning ta'lim orqali imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha qo'shma dastur bu ishlarga misol bo'la oladi. YuNESKOning Qizlarning ta'lim olish huquqi bo'yicha Malala jamg'armasi qizlarning sifatli gender-transformativ ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va xavfsiz ta'lim muhitini, ayniqsa mojarolar va ofatlardan jabrlangan mamlakatlarda targ'ib qiladi. YuNESKO maktablarda o'quvchilarni genderga asoslangan zo'ravonlikdan himoya qilish va xavfsiz ta'lim muhitida har tomonlama jinsiy ta'lim berishni ta'minlash uchun davlatlar bilan hamkorlik qiladi. YUNESKO shuningdek, o'qituvchilarning genderni o'zgartiruvchi STEM ta'limini taqdim etish va STEM fanlarini o'rganishdagi gender tafovutlarini yo'q qilish salohiyatini mustahkamlamoqda. YuNESKO, shuningdek, qizlar va ayollar ta'limi uchun YUNESKOning yillik mukofoti orqali yaxshi amaliyotni taqdirlaydi².

COVID-19 pandemiyasining boshlanishi bilan YuNESKO ta'lim sohasidagi misli ko'rilmagan uzilishlar sharoitida shoshilinch va misli ko'rilmagan ehtiyojni qondirishga qaratilgan xalqaro ko'p tarmoqli hamkorlik bo'lgan Global Ta'lim Koalitsiyasini ishga tushirdi. Mamlakat miqyosida maktablarning yopilishi 1,5 milliarddan ortig'iga yoki dunyo talabalarining 90% dan ortig'iga maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha ta'sir ko'rsatdi. Missiyalardan biri bu tenglikni tiklashdir. Ushbu missiyani hayotga tatbiq etish uchun Koalitsiya qoshida so'nggi 25 yil ichida gender tengligi va ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarni himoya qilish va ta'limda va ta'lim orqali qizlar va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga ko'maklashish uchun Gender Flagmani tashkil etildi.

COVID-19 maktablari yopilgandan so'ng, YuNESKO hisob-kitoblariga ko'ra, 11 milliondan ortiq qiz va yosh ayollar maktabga qaytmaslik xavfi bor. Ushbu xavfni kamaytirish va qizlarning ta'limida erishilgan yutuqlarni himoya qilish uchun YUNESKO va Global Ta'lim Koalitsiyasining Gender Flagmani “Qizlarni suratda saqlash” nomli kampaniyani boshladi, bu esa qizlarning COVID-19 davrida o'qishni davom ettirishi va qizlarning maktabga xavfsiz qaytishi muhimligini targ'ib qiladi.

Gender tengligi YuNESKO uchun global ustuvor vazifa bo'lib, uning ta'lim olish huquqini ilgari surish va Barqaror rivojlanish maqsadlariga (BRM) erishishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan sa'y-harakatlari bilan uzviy bog'liqdir. “Ta'lim 2030” kun tartibi gender tengligi “qizlar va o'g'il bolalar, ayollar va erkaklar nafaqat ta'lim davrlariga kirish va ularni to'ldirishlarini, balki ta'limda va ta'lim orqali teng huquqli bo'lishini ta'minlaydigan” yondashuvni talab qilishini tan oladi.

YuNESKOning ta'lim va gender tengligi bo'yicha faoliyati YuNESKOning ta'lim va ta'lim orqali gender tengligi bo'yicha strategiyasi (2019-2025) va Gender tengligi bo'yicha harakatlar rejasi (2014-2021, 2019 yillar uchun qayta ko'rib chiqish)ga asoslanadi. U barcha o'quvchilarga teng foyda keltirish uchun tizimni o'zgartirishga qaratilgan va qizlar va bolalar uchun maqsadli harakatlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Ko'pgina sharoitlarda, ko'pincha qizlar gender tafovutlaridan jabr ko'rsalar-da, ba'zi hududlarda o'g'il bolalar ham bundan aziyat chekadilar. Taraqqiyotga qaramay, o'g'il bolalarga qaraganda ko'proq qizlar hali ham maktabga bormaydilar – 16 million qiz hech qachon sinfga qadam bosmaydi (YUNESKO Statistika instituti) – va 750 million kattalarning uchdan ikki qismini ayollar tashkil etadi.

Qashshoqlik, geografik izolyatsiya, ozchilik maqomi, nogironlik, erta turmush qurish va homiladorlik, genderga asoslangan zo'ravonlik va ayollarning maqomi va roliga nisbatan an'anaviy munosabatlar ayollar va qizlarning o'z huquqlaridan to'liq foydalanishi yo'lida to'sqinlik qiladigan ko'plab to'siqlardan biridir.

YuNESKO har bir o'quvchini birdek muhim deb hisoblaydi. Shunga qaramay, dunyo bo'ylab

1 UNESCO(2019). From access to empowerment. UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025, pp 12

2 UNESCO(2019). From access to empowerment. UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025, pp 14

millionlab odamlar jinsi, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, tili, dini, millati, iqtisodiy ahvoli yoki qobiliyati kabi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolmoqda. Inklyuziv ta'lim ta'lim yo'lidagi barcha to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun ishlaydi va o'quv dasturlaridan tortib pedagogika va o'qitishgacha bo'lgan hamma narsani qamrab oladi. YuNESKOning ushbu sohadagi faoliyati, birinchi navbatda, YuNESKOning Ta'lim sohasidagi kamsitishlarga qarshi konvensiyasi (1960), shuningdek, Barqaror rivojlanish 4 - maqsadi va “Ta'lim-2030” Harakat asoslari asosida inklyuzivlik va tenglikni sifatli ta'limning asosi sifatida ta'kidlaydi.

So'nggi o'n yillikdagi sezilarli yutuqlarga qaramay, millionlab odamlar hali ham ta'lim olish huquqidan mahrum va ta'lim imkoniyatlari tengsiz taqsimlanishda davom etmoqda. Dunyo miqyosida har beshinchi bola, o'smir va yoshlar ta'limdan butunlay chetda qolgan. Qashshoqlik, joylashuv, jins, til, nogironlik, etnik mansublik, din, migratsiya yoki ko'chish maqomi imkoniyatlarni ta'minlaydigan va cheklovchi omillardandir. Bolalarning 40% ga yaqini o'zlari tushunadigan tilda ta'lim olish imkoniga ega emas, nogiron bolalar esa nomutanosib ravishda maktabdan chetlatishda davom etmoqda. Maktabga qadam bosmagan barcha boshlang'ich yoshdagi bolalarning to'rtidan uch qismi - 9 million - qizlar. Bundan tashqari, 2000-yildan beri migratsiya va ko'chishning kuchayishi jahon miqyosida migrant va qochqin bolalar sonining 26 foizga ko'payishiga olib keldi va bu ularning milliy ta'lim tizimlariga kiritilishini zaruratga aylantirdi. Covid-19 pandemiyasidan oldin, bolalar va yoshlarning 20 foizi har kuni ta'limdan chetlatilgan. Inqiroz ba'zi tengsizliklarni ko'proq ko'rinadigan qilib qo'ydi, mavjud tafovutlarni kengaytirdi va ta'limda, ayniqsa, marginal va kam ta'minlangan guruhlar uchun yangi tengsizliklar va istisnolarga olib keldi. Eng qashshoq mamlakatlarning qariyb 40 foizi pandemiya davrida xavf ostida bo'lgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlay olmadi, bu esa ta'lim olish huquqining zaifligini yanada ko'rsatdi.

Ta'lim olish huquqi har bir insonning hayoti davomida sifatli ta'lim olish huquqiga erishishini ta'minlashga qaratilgan. Ta'limga inklyuziv yondashuv har bir shaxsning ehtiyojlari inobatga olinishi va barcha o'quvchilar ishtirok etishi va birgalikda maqsadga erishilishini anglatadi. Bu barcha bolalar o'rganishi mumkinligini va har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va o'rganish ehtiyojlari borligini tan oladi. Alohida e'tibor marginallashtirish, chetlanish yoki o'zlashtirmaslik xavfi ostida bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchilarga qaratiladi. Misol uchun, agar bola nogiron bo'lsa, u maktabdagi boshqa o'quvchilardan ajralib turmaydi va o'rganishni baholash va taraqqiyot nogironlikni hisobga oladi.

YuNESKO to'siqlarni birma-bir olib tashlashga harakat qilishdan ko'ra, butun ta'lim tizimining inklyuzivligiga e'tibor qaratadi. Ba'zi o'quvchilarni ularga qanday qilib integratsiyalash mumkinligiga emas, balki mavjud tizimlarni qanday o'zgartirishga urg'u beriladi. U gender tengligiga asoslangan, turli ehtiyojlar, qobiliyatlar va xususiyatlarni hurmat qiladigan va ta'lim muhitida kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etadigan ta'lim tizimlarini targ'ib qiladi. YuNESKO a'zo davlatlarga istisno va marginal guruhlarini qamrab oluvchi va ularga sifatli ta'lim beradigan inklyuziv siyosat va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi hamda hukumatlar va hamkorlarga siyosatni inklyuziv o'quv dasturlari, pedagogika va o'qitish, dasturlarni ishlab chiqish va yetkazib berishga o'tkazishda yordam beradi. Marginal va zaif guruhlar orasida YuNESKO nogiron bolalarga alohida e'tibor beradi, chunki ular ta'limga ega bo'lmaganlar aholisi orasida ko'p. Mahalliy aholi ham ta'lim ichida va ta'lim tashqarisida chetlanishni davom ettirmoqda.

Agar o'rganish o'z ona tilidan boshqa tilda o'tkazilsa, o'quvchilar chetlashtirilishi mumkin. Bundan tashqari, maktab ta'limining dastlabki yillarida ona til(lar)ga asoslangan ko'p tilli ta'lim turli xillikka hurmat va mamlakatlar va aholi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hissinini tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Shunga qaramay, ko'proq tillar yo'qolib borayotgani sababli, til xilma-xilligi tobora ko'proq xavf ostida. Dunyo aholisining 40 foizi o'zlari gapiradigan yoki tushunadigan tilda ta'lim olish imkoniga ega emas. Ko'p tilli va ko'p madaniyatli jamiyatlar o'z tillari orqali mavjud bo'lib, ular ham an'anaviy bilim va madaniyatlarni barqaror tarzda uzatadi va saqlaydi. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda ko'plab jihatlarni hisobga olish kerak, jumladan, inklyuziv ob'yektiv siyosatni ishlab chiqish, o'quvchilar, o'quv dasturlari, o'qituvchilarning qobiliyati va munosabati, til va muloqot, yordamchi texnologiyalar, jismoniy kirish, shu jumladan transport, jamiyat va oilaning ishtiroki va boshqalar haqida yetarli va ajratilgan ma'lumotlar shular jumlasidandir.

Nogiron bolalar ta'limga ega bo'lmaganlar orasida ko'pchilikni tashkil etadi. Dunyo miqyosida 93 milliondan 150 milliongacha nogiron bolalar yashaydi, ularning 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Jismoniy yoki o'rganishda nuqsonlari bo'lgan bolalar va yoshlar o'z

tengdoshlariga qaraganda ikki yarim baravar ko'proq maktabga bormaydilar. Agar nogironlik gender, qashshoqlik yoki uzoqlik kabi boshqa to'siqlar bilan kesishsa, ta'limdan chetlashish xavfi kattaroqdir.

2019-yilda Kolumbiyaning Kali shahrida bo'lib o'tgan “Inklyuzivlik va tenglik” xalqaro forumida yoshlar, hukumat amaldorlari, o'qituvchilar, fuqarolik jamiyati va ko'p tomonlama tashkilotlar vakillari Barqaror rivojlanish maqsadlarida aks etgan xalqaro inson huquqlari kun tartibini yana bir bor tasdiqlovchi Kali majburiyatiga va'da berishdi va “Ta'lim 2030” Harakatlar asosi, bunda barcha o'quvchilar uchun birinchi yoshdan boshlab majburiy maktab, texnik va kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim va umrbod ta'lim orqali teng huquqli va inklyuziv sifatli ta'limni ta'minlash zarurati e'tirof etildi. U hukumatlarni fuqarolik jamiyati roliga va marginal guruhlarni jalb qilishga alohida e'tibor qaratgan holda ta'limda inklyuzivlikka erishish bo'yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirishga chaqiradi. Bu o'qitish va o'qitish jarayonida, jumladan, o'qituvchilarning o'z o'quvchilari va o'quvchilari bilan o'zaro interaktiv harakatlari, kutadigan narsalari va o'zaro munosabati, shuningdek, darsliklar va o'quv materiallaridagi gender stereotiplarini o'z ichiga oladi. Xavfsizlikni ta'minlash uchun yetarli resurslar va infratuzilma ta'lim olish huquqini hurmat qiladigan, himoya qiladigan va amalga oshiradigan majburlash choralari bilan bog'liq bo'lgan ta'lim muhitini yaratish va yetarli darajada siyosat, huquqiy va rejalashtirish asoslari ko'pincha norma hisoblanadi¹.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. 2016. Education 2030 Incheon Declaration and Framework for Action. Paris, UNESCO
2. 2017 UNESCO Internal Oversight Service (IOS) Evaluation of UNESCO's Programme Interventions on Girls' and Women's Education. IOS/EVS/ PI/165 Rev. Paris, UNESCO
3. UNESCO. 2018. Global Education Monitoring Report Gender Review: Meeting Our Commitments to Gender Equality in Education. Paris, UNESCO.
4. Jere, C. 2018. Boys, Education and Gender Equality. Unpublished background paper for the UNESCO Global Education Monitoring Report.
5. Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers L., Greulich F. K., Lurye, L. E., and Shrout P. E. 2007. The Role of Gender Constancy in Early Gender Development, Child Development, Vol. 78, Issue 4, pp. 1121-1136. doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01056.x., pp. 389-391. doi.org/10.1126/science.aah6524
6. Lane, C., Brundage, C.L., and Kreinin, T. Why We Must Invest in Early Adolescence: Early Intervention, Lasting Impact. Journal of Adolescent Health. Vol. 61, Iss. 4, pp. S10-S11.
7. UNESCO. 2014. Sustainable Development Begins With Education: How Education Can Contribute to the Proposed Post-2015 Goals. Paris, UNESCO.)
8. Wodon, Q., Montegro, C., Nguyen, H., and Onagoruwa, A. 2018. Missed Opportunities: The High Cost of Not Educating Girls. Washington DC, World Bank Group
9. UNESCO(2019). From access to empowerment. UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025
10. UNESCO. Reaching out to all learners: a resource pack for supporting inclusion and equity in education. International Bureau of Education, pp 13

¹ UNESCO. Reaching out to all learners: a resource pack for supporting inclusion and equity in education. International Bureau of Education, pp 13

YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN MADANIY-MA'RIFIY TADBIRLAR TIZIMI

Hamidov Davron Valijon o'g'li

Namangan davlat universiteti talabasi

Telefon: +998943082002

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida yoshlar huquqiy madaniyatini oshirishga yo'naltirilgan madaniy-ma'rifiy tadbirlar hamda madaniyat muassasalari bilan hamkorlik asosida amalga oshirilayotgan ishlar tahlil qilingan.

KALIT SO'ZLAR: huquqiy madaniyat, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, huquqiy targ'ibot, yoshlar, madaniyat tizimi, adliya tizimi

Jamiyat shunday noyob tuzilmaki, unda kechayotgan har bir jarayon jamiyat a'zolarining ijtimoiy hayotiga ta'sir etmay qolmaydi. Madaniy-ma'rifiy tadbirlar esa ushbu xususiyatlardan kelib chiqib, jamiyat a'zolarining ong-tafakkurining o'sishiga, jamiyat qonuniyatlari va qadriyatlarini o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Jamiyat taraqqiyoti o'z-o'zidan yoshlarning ichki ma'naviy-axloqiy, siyosiy dunyosi, hayotiy tasavvurlari, xatti-harakatlari va maqsadlari fidoiylilik tuyg'ulari bilan bog'liq. Zero, yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish ularning ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyatimiz a'zolarining, shu jumladan, o'sib kelayotgan yosh avlodning huquqiy madaniyatini shakllantirish uchun olib borilayotgan huquqiy targ'ibot ishlarimizning ta'sirchanligi qay darajada tushunarli ekanligiga ham bog'liq.

Huquqiy targ'ibot tadbirlarining barcha usullari notiqlik san'ati, huquqiy bilimdonlik va chuqur mas'uliyat bilan yondashuvni talab etadi. Shundagina uning ta'sirchanlik kuchi oshib, jamiyat hayotida o'zining ijobiy samarasini beradi. Shuningdek, davr talabidan kelib chiqqan holda axborot sohasini isloh qilish zahiridagi asosiy maqsadlardan biri ham huquqiy targ'ibot ishlarini yanada mukammallashtirishdan iboratdir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ishlab chiqilgan huquqiy-normativ hujjatlarga asosan Adliya vazirligi jamiyatda huquqiy ong, huquqiy madaniyatni yanada yuksaltirish va qonuniylikni mustahkamlashga yo'naltirilgan huquqiy targ'ibot bo'yicha davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi organ, deb belgilangan. Shu nuqtai nazardan, Adliya vaziri bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi, Oliy xo'jalik sudi raisi, Bosh prokuror, Ichki ishlar vaziri o'rtasida "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga, qonuniylikni ta'minlashga yo'naltirilgan huquqiy targ'ibot ishlari bo'yicha hamkorlik qilish to'g'risida"gi memorandumlar imzolandi hamda ularga muvofiq chora-tadbirlar rejalari ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. Mazkur memorandumlarga asosan adliya idoralari bilan birgalikda sud, prokuratura va ichki ishlar idoralari vakillari huquqiy targ'ibot ishlarida ishtirok etishlari natijasida huquqiy targ'ibot faoliyatining samaradorligi yanada oshdi.

Madaniy-ma'rifiy tadbirlarning eng yaqqol ko'zga tashlanadigani bu bayramlar bo'lib, u xalq madaniyatining ajralmas qismidir. Bayramlar eng qadimgi davrdan boshlab inson hayotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Ularsiz insoniyat hayotini mutlaqo tasavvur qilib bo'lmaydi. Bayramlar xalq hayotining eng yaxshi va go'zal tomonlarini aks ettiruvchi ko'zgudir. «Bayram - xalqning shodlik va xursandchilik kuni», - degan edi Sharqning buyuk olimi Mahmud Qoshqariy.[1.] Darhaqiqat, inson hayotini bayramlarsiz tasavvur qilish juda ham qiyin. Hayotimizdagi yutuqlar, xursandchiliklar, tantana va shodiyonalar, muhim sanalar oilada, mahallada, umummilliy davlat miqyosida bayram sifatida nishonlanadi. Respublikamiz mustaqillikka erishgach bayramlarimiz soni yanada ko'paydi.

Xalqimizning ma'naviy hayoti rivojlangan sari ommaviy bayram va tomoshalar rejissurasidagi, dramaturgiyasidagi yangi talqinga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bayramlarda hamma narsa o'zgacha. Dekoratsiya va figuralarning kattaligi, shaxs bilan obyektning muloqoti ham boshqachadir. Ayniqsa, teatrdan farqli o'laroq tomoshabin ijrochilarning atrofida bo'lishi yoki aktyorlar tomoshabinning tepasida (kran yoki vertolyot yordamida) yoki pastda tomoshabinning oyoqlari oldida (amfiteatr shakllari joylashgan tomoshabin uchun) rollarni ijro etishlari mumkin. Bunday tomoshalarda tomoshabinlar o'tirishi, turishi, bir sahnadan ikkinchisiga o'tishlari mumkin. Bundan tashqari, tomoshabinlarning o'zlari tadbir qatnashchisiga aylanishlari (ommaviy sayil, karnaval va h.k) mumkin.

Huquq tartibot hodimlari tomonidan konferensiya, seminar va davra suhbatlari qonun ijodkorligini takomillashtirish masalalari yuzasidan mutaxassislar, olimlar, shuningdek amaliyot

xodimlarining takliflari, fikr va mulohazalarini umumlashtirish, qonun ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyoti sohasidagi xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish hamda chet ellik ekspertlar va xalqaro tashkilotlar vakillarini mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar jarayonlari hamda ularning natijalaridan xabardor qilish, fuqarolarning huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirish hamda jamiyatda qonun ustuvorligi prinsipini qaror toptirishni ta'minlash, qonun hujjatlarida belgilangan boshqa vazifalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Adliya tizimi markaziy apparati tarkibiy bo'limlari, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish va davlat notarial idoralari notariuslari tomonidan o'tkaziladigan huquqiy targ'ibot tadbirlari qo'yilgan maqsad va vazifalarga qarab konferensiya,[2] seminar, davra suhbat yoki ko'rik-tanlov shaklida o'tkaziladi.

Xullas, ommaviy bayramlarda an'anaviy teatrlarning asosiy komponentlari: biz bilgan dramaturgiyadagi dialog va monolog, replika, remarka, asar qahramonlarining psixologik kechinmalari, xarakterlarni chuqur ochib berishga urg'u berilmaydi. Bundan tashqari, aktyorning chuqur obrazga kirishishi talab qilinmaydi. Teatr spektaklidan farqli o'laroq bayram tomoshasi bor-yo'g'i bir marotaba namoyish etiladi. Xususan, jamiyat a'zolarini huquqiy madaniyatini oshirishga yo'naltirilgan madaniy tadbirlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning eng muhimi huquqiy madaniyatni targ'ib qiluvchi ijodkor, birinchi navbatda, o'zida huquq normalarini shakllantirib boradi, unda muayyan huquqiy bilim va ko'nikma hosil bo'la boshlaydi. Huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan madaniy-ma'rifiy tadbirlar metodologiyasi biroz murakkab bo'lib, u tashkilotchidan huquq normalari va milliy qonunchilikdan xabardorlikni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов Ф. Оммавий тадбир ва байрамлар режиссураси ва актёрлик маҳорати.- Тошкент: Чўлпон, 2007.-Б. 3.

2. Тўраев Т., Хусаинов У., Илҳомжонов Б., Бобожонов О., Нодиров А. Ҳуқуқий туклик – баркамолликка элтади—Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2010. –Б 18.

НЕОБХОДИМОСТЬ ЗАКРЕПЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ГАРАНТИЙ СВОБОДЫ ДОСТУПА К ИНТЕРНЕТУ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ)

Хужаев Шохжахон Акмалжон угли,
заведующий кафедрой Права интеллектуальной собственности
ТГЮУ, PhD, самостоятельный соискатель
Телефон: +998909902140
intertoto50@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Сегодня Интернет стал местом проведения не только досуга, но и обмена различного рода информацией. Социальные сети стали неотъемлемой частью виртуальной жизни людей, где также возникают права и обязанности человека. Поэтому закрепление свободы доступа к Интернету, включая социальным сетям является важным. В данной статье на основе анализа некоторых международных актов и Конституций ряда стран был сделан вывод о важности закрепления свободы доступа к Интернету в качестве конституционной нормы, а также случаев, при которых допускается ограничение этих прав.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: виртуальный мир, информационная безопасность, блогер, конституционная гарантия, свобода слова, социальные сети.

Сегодня одним из обсуждаемых поправок в Конституцию Республики Узбекистан является закрепление права каждого на свободный доступ к Интернету.

Согласно статистическим данным в мире количество Интернет-пользователей превышает 63 % населения планеты, а именно около 5 миллиардов людей [7], а в Узбекистане эта цифра составляет **27,2** миллионов человек, а количество абонентов мобильной связи – **29** миллионов человек, что составляет около **80 %** узбекистанцев [8]. Подобное состояние дел свидетельствует о важности виртуальной среды для простых людей. Для многих из нас Интернет, социальные сети стали не только местом для досуга или общения, но и также основным источником получения информации. Согласно проведенному опросу **UReport** самыми популярными источниками информации об изменениях в законодательстве и новых законах, используемыми на сегодняшний день участниками опроса, являются Telegram каналы Министерства юстиции (34%) и Интернет СМИ (22%) [6].

Поэтому информационные ресурсы, социальная сеть и в целом Интернет – это наиболее популярный источник среди всех возрастных групп респондентов. Они стали удобной платформой для диалога с населением, работы с обращениями физических и юридических лиц. Информационная политика государственных органов и организаций сейчас оценивается не по наличию насыщенности информации в официальных веб-сайтах, а по оперативности предоставляемой информации в социальных сетях. Само по себе наличие официальной страницы государственных органов в социальных сетях уже свидетельствует о том, что социальная сеть перестала быть платформой для личных переписок и общения между людьми.

Закрепление данного вопроса на уровне Конституции позволяет:

- признать право доступа к информационным ресурсам и Интернету в качестве неотъемлемого права (это означает, что эти права могут быть ограничены только судом и в установленном законом порядке);
- эффективно реализовать иные права человека (в отсутствие свободы доступа к информации, которая включает в себя право искать, получать и распространять информацию и идеи, невозможно осуществлять на практике защиту своих прав, а также осуществлять общественный контроль;
- гармонизовать нормы о свободе доступа к информационным ресурсам и сети Интернет с принципами свободы слова и демократии.

Свобода Интернета - очень интересная тема для значительной части населения, особенно молодежи. Сегодня нельзя представить жизнь без Интернета, особенно социальных сетей. Поэтому право на доступ в Интернет гарантируется в конституциях ряда зарубежных стран мира, а также в некоторых международных стандартах.

Закрепление свободы доступа к Интернету мировым сообществом уже признается как базовое право человека. Свобода поиска, получения и распространения информации и

идеи любыми средствами закреплено было еще в 1948 году в Всеобщей декларации прав человека. С учетом глобализации ООН в 2011 году признала право на доступ в Интернет неотъемлемым, а в дальнейшем в 2021 году Совет ООН по правам человека провозгласила свободный доступ к Интернету одним из пунктов перечня фундаментальных прав человека [1].

Страсбургская декларация о свободе общения в Интернете предусматривает семь принципов свободы Интернета. Среди них можно выделить следующие важные принципы:

- отсутствие предварительного государственного контроля (государственные органы не должны, за счет мер общего блокирования или фильтрации лишать общественности доступа к информации и другим коммуникациям в Интернете, независимо от государственных границ);

- устранение барьеров для участия людей в информационном обществе (государства-члены должны содействовать и поощрять доступ для всех к Интернет-коммуникациям и информационным услугам на недискриминационной основе по доступной цене);

- свобода оказания услуг через Интернет (государства-члены должны добиваться принятия мер в целях содействия широкому предложению услуг через Интернет, которые позволят удовлетворять различные потребности пользователей и социальных групп).

Право на доступ в Интернет закреплено законом в Эстонии, Финляндии, Франции, Греции и Испании. Согласно статье 5 Конституции **Германии** 1) Каждый имеет право свободно выражать и распространять свое мнение устно, письменно и посредством изображения, а также беспрепятственно получать информацию из общедоступных источников [2].

Конституция **Финляндии** предусматривает гарантии свобода слова, которая включает право выражать, публиковать и принимать сведения, мнения и другие сообщения без предварительного контроля [3].

Конституция **Испании** гарантирует свободную передачу и получение достоверной информации посредством любых средств распространения [4].

В соответствии со статьей 5а Конституции **Греции** каждый имеет право на участие в информационном обществе. Содействие в доступе к информации в электронной форме, а равно к ее производству, обмену и распространению является обязанностью государства [5].

Свобода информации может нанести ущерб правам других лиц. Поэтому эта конституционная норма должна также учитывать правила информационной безопасности. Конституционная свобода не означает вседозволенность. Современный мир характеризуется широким распространением информационно-коммуникационных технологий и ускорением цифровизации. Все больше наша жизнь виртуализируется. Нередко и злоумышленники обращаются именно к Интернету для достижения своих противоправных целей. Поэтому важность определения правовых рамок не может быть неверным, а скорее всего целесообразным.

Если закон не определит, когда, в каких случаях и какую ответственность несет лицо, размещающее информацию (владелец веб-сайта или блогер) нельзя обеспечить защиту общества от фейковых новостей и манипуляций. Поэтому в рамках конституционной нормы указываются случаи, когда свобода Интернета ограничивается:

- в целях обеспечения общественной безопасности или территориальной целостности государства, защиты прав иных лиц в соответствии с законом;

- в необходимых случаях согласно закону для обеспечения и защиты независимости и объективности судов;

- для недопущения разглашения государственной или иной охраняемой законом тайны.

Поэтому свобода Интернета будет ограничена, если будет размещена информация для призыва войны или терроризма.

Конкретные правила и границы нужны для пресечения случаев негативного использования сети Интернет, включая социальные сети. Учитывая развитие информационного пространства и размещения большого массива информации во всемирной сети Интернет (различные каналы и группы в Facebook, Telegram, Instagram), растет риск распространения информации, нарушающей общественную безопасность и негативно влияющей на общественное благосостояние и спокойствие. Следовательно, норма о свободе Интернета будет гармонично сочетаться с правилами об ограничении этой свободы в определенных случаях.

С учетом обсуждаемой сегодня темы, государству вместе с общественностью следует обсудить реализацию следующих новшеств в законодательство Республики Узбекистан, которые будут вытекать из текста новой нормы Конституции:

1. Следует пересмотреть нормы законодательства в целях установления оснований и порядка привлечения к ответственности лиц, нарушающих требования конституционной нормы о свободе Интернета. Эта ответственность должна быть **справедливой** и соответствовать тяжести совершенного правонарушения.

2. Необходимо предусмотреть возможность блокирования и ограничения доступа к веб-сайтам или иным информационным ресурсам в сети Интернет по **решению суда**, так как суд является конечной инстанцией, которая осуществляет правосудие.

3. Следует установить порядок общественного **мониторинга** на ресурсами в сети Интернет (социальными сетями), предоставив возможность заинтересованных лиц обращаться в правоохранительные органы в случае выявления правонарушений в сети Интернет.

Как мы видим, особенно сегодня, когда жизнь виртуализируется, опасность размещения различных пропагандистских идей в сети Интернет, распространение фейков и негативного контента заставляет задуматься о достаточности правовых рамок для сети Интернет. В свою очередь, при решении данного вопроса следует подходить с осторожностью, чтобы правовые нормы не привели к нарушению свободы слова, что также влияет на имидж и репутацию страны. Правовые рамки должны носить упреждающий характер. Кроме того, законодательство должно стать почвой для формирования своеобразной Интернет-культуры, реализация которой должна осуществляться мерами просветительского характера. Именно благодаря осознанному выбору поведения лица в информационно-коммуникационном пространстве можно обеспечить использования Интернета во благо общества.

Список использованной литературы

1. Резолюция Совета ООН по правам человека о поощрении, защите и осуществлении прав человека в Интернете // https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/47/L.22.
2. Конституция Федеративной Республики Германия // <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf>.
3. Конституция Финляндии // <https://legalns.com/download/books/cons/finland.pdf>.
4. Конституция Королевства Испании // <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf>.
5. Конституция Греции // <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf>.
6. <https://yuz.uz/ru/news/naskolko-zakonodatelstvo-doljno-opredelyat-ramki-deyatelnosti-blogera>.
7. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>.
8. <https://mitc.uz/ru/stat/4>.

ЯРАШИЛГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Акрамова Муаззам Турдикул кизи,
Тошкент давлат юридик университети
таянч докторанти
Телефон: +998977567618
Muazzamxon93@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Ҳозирги кунда мамлакатимиз жиноий ҳуқуқий сиёсатида жавобгарликдан озод қилишнинг янги турларини ишлаб чиқиш ва мавжуд турларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритишга аҳамият берилмоқда. Мазкур мақола мамлакатимиз жиноят қонунчилигида ярашилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишнинг жиноят-ҳуқуқий жиҳатларини очиб беради.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Ярашув, келишув, фуқаровий даъвогар, ёзма ариза, жабрланувчининг розилиги, зарарни қоплаш.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 66¹-моддасида ярашилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш асослари белгиланган. Унга кўра, ушбу кодекс тегишли моддаларида жиноятларни содир этган шахс, агар у ўз айбига иқрор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, жиноий жавобгарликдан озод этилиши мумкин. Оғир ёки ўта оғир жиноятларни содир этганлик учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилинмайди. Бир қанча олимлар “жиноятлар жабрланувчилари ва ҳуқуқбузарлар ўртасидаги келишмовчиликка воситачилик қилиш халқаро ижтимоий иш амалиётининг ривожланаётган соҳасини англатади” деб таъкидлайдилар. 2002 йил 25 октябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ярашув тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарорнинг 2-бандида, судлар шуни назарда тутишлари керакки, ярашув тўғрисидаги аризанинг шакли, мазмуни ва уни тақдим этиш тартибига нисбатан қонунда муайян талаблар қўйилган. Ярашув тўғрисидаги ариза ҳар доим ёзма шаклда тақдим этилиб, унда жиноят натижасида етказилган зарар бартараф этилганлиги ёки жабрланувчининг зарардан воз кечганлиги ва ярашилганлиги муносабати билан жиноят ишини тугатиш ҳақидаги илтимос кўрсатилган бўлиши лозим.

Ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш тушунчаси юзасидан турли хил ёндашувлар мавжуд. Булар: биринчи ёндашувга кўра, жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтининг таркибий қисми ҳисобланиши; иккинчи ёндашувга кўра, жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилиш институтининг таркибий қисми ҳисобланиши; учинчи ёндашувга кўра, мажбурлов тавсифига эга бўлмаган жиноий-ҳуқуқий таъсир чоралари институтининг таркибий қисми; тўртинчи ёндашувга кўра, жиноий жавобгарлик ёки ҳукм қилиш оқибатларини бартараф қилиш асослари институтининг таркибий қисми ҳисобланади. Содир этган ижтимоий хавфли қилмиши учун жабрланувчи билан ярашган, моддада назарда тутилган шартларни бажарган шахсга нисбатан суднинг айблов ҳукми чиқишидан озод қилиниши, судланганлик ҳуқуқий ҳолатининг келиб чиқмаслиги, ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш деб топилади¹.

Н.Э.Мартиненконинг фикрича, Жиноят кодексининг 66¹-моддасида қуйидаги шартларнинг комбинацияси бўлиши керак. Жиноят кодексининг ушбу моддасини икки гуруҳга бўлиш мумкин: асосий мезон – айбланувчининг ва жабрланувчининг хоҳишига, истамаслигига боғлиқлиги ёки мустақиллиги; объектив, яъни шахс биринчи марта жиноят содир этган; ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноят ва субъектив, яъни жиноятни содир этган шахс ва жабрланувчи ўртасида ярашиш ҳақиқийлиги; шахс томонидан жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш, айбланувчининг суд, прокурор,

1 Пайзиев Ю.Д. Ярашилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш институни такомиллаштириш. Юридик фан номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент, 2021. – Б.12.

шунингдек терговчи ва терговчининг тан олинishi ва ярашувнинг амалга оширилишига розилиги, жиноят ишини тугатиш¹.

Ярашувда объектив ва субъектив белгиларнинг тўлиқ комбинацияси бўлиши керак.

Ярашилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишда, тарафларнинг хоҳиши, зарар қопланганлиги, бунга суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг иродаси инобатга олинishi зарур.

Жиноят қонуни билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатга ижтимоий хавфлилик хусусиятини ўзида жамлаган аниқ ҳуқуқбузарликни жиноят натижасида етказилган зарар деб ҳисоблаш зарур².

Жабрланувчи билан ярашиш муносабати билан жиноий терговнинг тугатилиши, биринчи навбатда, жабрланувчининг мақомини оширади, иккинчидан, Жиноят кодексида мустаҳкамланган инсонпарварлик тамойилини амалга оширади. Учинчидан, жиноий репрессияни камайтиришга олиб келади. Тўртинчидан, замонавий иқтисодий шароитида кам аҳамиятга эга бўлмаган нарса одил судловни амалга ошириш учун моддий харажатларни тежашга олиб келади³.

тан олинади⁴.

Келтирилган зарар пул ёки натура шаклида қопланиши мумкинлиги жиноят содир этган шахсга енгилликлар олиб келади.

О.А. Бозор муносабатлари даврида мамлакат иқтисодиётини юксалтириш, хориж давлатларнинг иқтисодий санкцияларни қўллаш орқали маҳкумларни ахлоқий тарбиялашга эмас, балки мулкий тўлов эвазига тарбиялашга эътибор қаратилиши жиноят содир этган шахсларни тарбиялаш усули ҳисобланади.

Ушбу жавобгарликдан озод қилиш турини қўллаш учун шахснинг қилган жиноятлар сони, улардан қайси бирига нисбатан қўлланиш мумкинлиги, жабрланувчиларнинг барчаси розилиги ҳисобга олинади.

Компенсация натура шаклида (масалан, йўқ қилинган жойни алмаштириш учун мол-мулк билан таъминлаш, бузилган қийматни тиклаш) ва нақд пулда (мулк қийматини тўлаш, даволаниш харажатлари) мумкин⁵.

О.А.Мачучинанинг фикрича, яраштириш институтининг муҳим таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат: субъектларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида, томонларнинг келишувларида мустаҳкамланган ва одат нормаларида белгиланган ҳаракатларининг аниқ кетма-кетлиги; ҳуқуқий низони ҳал қилиш ва бошқариш бўйича ҳаракатларнинг мақсадга мувофиқлиги (асосий); шахсий таркиби; ярашиш институтини амалга ошириш натижаларини махсус процессуал шаклда расмийлаштириш; ироданинг ихтиёрий ифодаси мавжудлигидир. Функционал қисм ярашув институтининг қадриятлари орқали аниқланади: устувор йўналиш сифатида давлат сиёсати, вақтни тежаш, субъектнинг қизиқишлари мувозанати ва бошқалар ҳисобланади. Кенг маънода ярашув – бу аниқ мақсадга эришишга қаратилган муайян кетма-кет ҳаракатларни амалга ошириш учун розилик мавжудлиги ёки қабул қилиниши билан тавсифланадиган ҳуқуқий кетма-кетликнинг бир тури. Тор маънодаги ярашув изчил, мақсадга мувофиқ ҳаракатларни амалга ошириш натижасидир; унинг барча иштирокчиларининг иродасига биноан ярашув ақтини белгилайдиган, ярашув субъектлари ўртасидаги муносабатларни расмийлаштирадиган ҳужжат. Бундай ҳолда розилик (келишув) яраштириш билан бир хил бўлади⁶.

О.А.Владимированинг таъкидлашича, жабрланувчи билан ярашиш муносабати билан

1 Мартыненко Н.Э. Проблемы применения нормы о примирении с потерпевшим. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2012. – № 4. – С. 335.

2 Шумаков С.А. Уголовно-правовое значение возмещения ущерба, причиненного преступлением. Автореф. дисс. на сос. Учен. степ. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2022. – С.7.

3 Мартыненко Н.Э. Проблемы применения нормы о примирении с потерпевшим. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2012. – № 4. – С. 338.

4 Ануфриева З.Н. Примирение с потерпевшим как основание освобождения от уголовной ответственности. // International journal of humanities and natural sciences. – 2019. – № 8. – С.115.

5 Мачучина О.А. Институт примирения: теоретико-правовые основы. Автореф. дисс...канд. юрид. наук. – Калининград, 2018. – С.18.

6 Мачучина О.А. Институт примирения: теоретико-правовые основы. Автореф. дисс...канд. юрид. наук. – Калининград, 2018. – С.21.

жиноий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги қоидалар мажбурий бўлиши керак.

Қонунчиликда жиноий жавобгарликдан озод қилиш қўлланилмаслиги сабаблари кўрсатилмаган. Амалдаги қонунда мавжуд бўлган яраштириш қоидаларининг мажбурий бўлмаган қўлланилиши жиноят ишларида қарор қабул қилишда ҳаддан ташқари субъективликни келтириб чиқаради. Амалда, ярашиш учун жиноий ишни тугатишни рад этишнинг сабаби, масалан, айблов ҳулосаси билан жиноят ишларини судга юбориш кўрсаткичларини ошириш истаги бўлиши мумкин. Шу сабабдан Жиноят кодексининг 66¹-моддасидаги “жавобгарликдан озод қилиниши мумкин” сўзларини – “озод қилинади”га алмаштирилиши керак¹.

О.А.Владимированинг таъкидлашича, жиноий жавобгарлик жиноят содир этилган пайтдан бошлаб вужудга келиши ва жабрланувчи, шу вақтнинг ўзида мавжуд бўлганлиги сабабли жиноий иш қўзғатилишидан олдин ҳам яраштириш ва жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳуқуқини бериш мантиққа тўғри келади. Бундан ташқари, жиноятни содир этган шахс жабрланувчининг жиноят билан бузилган ҳуқуқларини тиклаш учун, бунинг учун чоралар кўриш ва иккинчи инстанция судида жиноят иши бўйича иш юритишда ва ҳукми ижро этиш босқичида рағбатлантиришдан воз кечиш мумкин эмас. Иккинчи ҳолатда, жазони ўташдан шартли озод қилишни назарда тутиш мумкин. Жиноят кодексининг 66¹-моддаси қуйидаги мазмундаги 6-қисм билан тўлдирилиши керак².

Ярашувнинг жиноят иши қўзғатилгунга қадар ва кейинги инстанция судларида воз кечилиши мумкин эмаслиги жавобгарликдан озод қилишнинг ушбу турининг қамрови кенгайиши ва инсонпарварлик тамойилининг ифодаланишига хизмат қилади. Ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш масаласи долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидагиларни таклиф қилмоқчиман:

Биринчидан: Жиноят кодекси 66¹-моддасидаги ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш моддаси “жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса” деган сўз қуйидаги сўзлар билан алмаштирилиши керак: агар шахс жабрланувчи билан ярашган бўлса ва жиноят содир этилиши натижасида жабрланувчига жиноят оқибатларини бартараф этган бўлса” деган сўзлар билан алмаштирилиши керак.

Иккинчидан, ЖКни 66¹-моддаси қуйидаги таҳрирда ўзгартириш таклиф этилган:

ЖКни 66¹-моддасидаги жавобгарликдан озод қилиниши мумкин деган сўзлар “жавобгарликдан озод қилинади” деган жумла билан алмаштирилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пайзиев Ю.Д. Ярашилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш институни такомиллаштириш. Юридик фан номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент, 2021. – Б.12.
2. Мартыненко Н.Э. Проблемы применения нормы о примирении с потерпевшим. // Вестник Нижегородского университета им Н.И. Лобачевского. – 2012. – № 4. – С. 335.
3. Шумаков С.А. Уголовно-правовое значение возмещения ущерба, причиненного преступлением. Автореф. дисс. на сос. Учеп. степ. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2022. – С.7.
4. Ануфриева З.Н. Примирение с потерпевшим как основание освобождения от уголовной ответственности. // International journal of humanities and natural sciences. – 2019. – № 8. – С.115.

1 Владимирова О.А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим. Автореф. дисс...канд.юрид.наук. – Самара, 2015. – С.16.

2 Владимирова О.А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим. Автореф. дисс...канд.юрид.наук. – Самара, 2015. – С.17.

ШАХСНИ РЕАБИЛИТАЦИЯ ЭТИЛИШИНING МУЛКИЙ ВА БОШҚА ОҚИБАТЛАРИ, РЕАБИЛИТАЦИЯ ЭТИЛГАН ШАХСГА ЕТКАЗИЛГАН ЗИЁННИ ҚОПЛАШ ВА УNING БОШҚА ХУҚУҚЛАРИНИ ТИКЛАШ ТАРТИБИ

Шакиров Акмалжон Ахмаджон ўғли,
Бош прокуратура академияси
магистратураси тингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада жиноят-процесси жараёнида асоссиз жиноий тақибга учраган шахсларни реабилитация қилиш ва уларга етказилган моддий ва маънавий зарарларни қоплаш, шахсни реабилитация этилишининг мулкӣй ва бошқа оқибатлари, реабилитация этилган шахсга етказилган зийённи қоплаш ва унинг бошқа ҳуқуқларини тиклаш тартиби ва бу борада ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: реабилитация, жиноят ишини тугатиш, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи, моддий ва маънавий зарар.

Ўзбекистон учун мустақиллик ундаги халқларнинг ўз тақдирини, ривожланиш йўлини белгилаш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш имкониятларини берди. Албатта, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг мақсади инсон ҳуқуқ ва эркинликлари имкон қадар тўла таъминлашдан иборат экан, давлатимиз сиёсатида жиноятчиликка қарши курашиш фаолияти инсон фаровонлигини мустаҳкамлашга қаратилган. Яъни, жиноятчиликка қарши курашишда қандай даражада ва қайси усуллар билан амалга оширилиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига путур етказмаслиги лозим. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев қуйидагича таъкидлаганлар “Инсон манфаатларини ҳар томонлама таъминлаш энг долзарб вазифа сифатида қаралиши лозим”[1].

Жиноят-процессуал кодексининг 302-моддасида реабилитация этилган шахс қонунга ҳилоф равишда ушлаб турилгани, эҳтиёт чораси сифатида қонунга ҳилоф равишда қамокда сақланган, ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилингани туфайли вазифасидан қонунга ҳилоф равишда четлаштирилган ёхуд тиббий муассасага қонунга ҳилоф равишда жойлаштирилгани натижасида унга етказилган мулкӣй зарарни ундириш ҳамда маънавий зийён оқибатлари бартараф этилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган.

Шунингдек, 1996-йилдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактнинг 9-моддасига мувофиқ ҳар бир киши эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга бўлишини, ҳеч ким асоссиз ҳибсга олинмаслиги ёки қамокда сақланмаслигини, қонунда белгиланган асос ва тартибга ҳилоф равишда озодликдан маҳрум этилмаслигини талаб қилишга ҳақли. Жиноятда айбланиб ҳибсга олинган ёки ушлаб турилган ҳар қандай шахс судья ҳузурига олиб борилиши ва оқилона муддат мобайнида ишни судда қўрилиши ёки озод қилинишини талаб қилиши мумкин. Шунингдек, ушбу Пактда белгиланишича қонунга ҳилоф равишда ҳибсга олиш ёки қамокда сақлашдан азият чеккан ҳар бир шахс тоvon талаб қилиш ҳуқуқига эгадир[2].

Бинобарин, шахснинг ушбу талаби даъво кучига эга ҳисобланади. Албатта, бундай зийённи фуқаролик даъво талаби асосида фуқаролик судига мурожаат қилиш йўли билан ундириш ҳуқуқига эга ҳисобланади.

О.Оқюлов ва Н.Эгамбердиевларнинг таъкидлашича, давлат ҳокимияти органлари томонидан етказилган зарар учун жавобгарликнинг ўзига хос ҳолатлари сифатида қуйидагилар фуқарога зарар етказиш деб қўрсатиб ўтилган:

Биринчидан, қонунга ҳилоф тарзда ҳукм қилиш, бунда агарда фуқарога нисбатан жиноят-процессуал қонунда белгиланган тартибда айблов характеридаги суднинг ҳукми чиқарилган бўлса, у ҳукм этилган ҳисобланади. Қонунга ҳилоф ҳукм этилгани сабабли етказилган зарарни тўлаш тартибида судга талаб билан мурожаат қилинган пайтда, ушбу айблов ҳукмда ЖПКда белгиланган тартибда бекор қилинган бўлиши даркор.

Иккинчидан, қонунга ҳилоф тарзда жиноий жавобгарликка тортиш, яъни фуқарога нисбатан суриштирувчи, терговчи, дастлабки тергов, прокуратура органлари томонидан жиноят-процессуал қонунда белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида жавобгарликка тортиш тартибида қарор чиқарилган бўлса, у жиноий жавобгарликка тортилган ҳисобланади.

Учинчидан, эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олишни ёки муносиб хулқ-атворда бўлиш ҳақида тилхат олишни қонунга ҳилоф қўлланиши, яъни эҳтиёт чораси сифатидаги қамоқ олиш суднинг санкциясига мувофиқ қўлланади. Муносиб хулқ-атворда бўлиш ҳақида тилхат

олиш суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари томонидан амалга оширилади.

Тўртинчидан, қамоқ тариқасидаги маъмурий жазони қонунга ҳилоф тарзда бериш, яъни бунда қамоқ тарзидаги маъмурий жазони беришдаш шахснинг ҳуқуқларига жиддий зарар етказилган ҳолда ноқонуний қўлланиши. Шунинг учун ушбу қонунчилик нормалари нотўғри қўлланиши натижасида шахсга мулкӣ ва маънавий зарар етказилиши мумкин.

Албатта, мазкур ҳолатлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар – суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ва суднинг мансабдор шахслари фуқароларга нисбатан бир қатор салбий оқибатларни вужудга келтирадиган ноқонуний ҳаракати натижаси ҳисобланади.

Бирок бугунги кун амалиётида ноқонуний гумон қилинган, айбланган ёки ҳукм қилинган шахсларнинг ҳуқуқлари тўлиқ тикланмаётганлиги, шунингдек уларга етказилган моддий, мулкӣ ва маънавий зарарларни қопланмаётганлигига дуч келамиз. Бу эса демократик давлат қуриш борасидаги фаолиятнинг улкан хатоси десак адашмаган бўламиз. Чунки ушбу реабилитация этилган шахсларнинг ҳуқуқлари тўлиқ тикланмаслиги ва уларга етказилган моддий, мулкӣ ва маънавий зарарларнинг қопланмаслиги уларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилиши ҳисобланади.

Машҳур рус ҳуқуқшуноси А.Ф.Конининг ёзишича[3], тугатилган тергов озода бўлган шахсда беҳисоб маънавий зарарни ўзида акс эттирган ёғир ва таъқиб этувчи хотираларни қолдиради. Шу боис ҳам тергов органлари маънавий зарарни қоплаш учун қўлидан келган барча чораларни кўришлари лозим. Тегишли идоралар (ишлаш, яшаш ва бошқа жойлар) га шахснинг айбсизлигини аниқ кўрсатувчи ҳолатларни ўзида акс эттирган жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги қарор нусхаларини юбориш талаб этилади. Тергов органлари айбсиз деб топилган шахсдан олинган ва иш учун муҳим бўлмаган барча қимматбаҳо буюм ва мулкларни дарҳол қайтариб беришлари, шунингдек тергов жараёнида шахсга нисбатан процессуал чора сифатида уни лавозимидан четлаштириш эҳтиёт чораси қўлланилган бўлсаю, охир-оқибатда шахс айбсиз деб топилса, терговчи уни лавозимига қайтариш учун ўз ваколати доирасида барча чораларни кўриши шарт.

Жумладан, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд органларининг хатоси туфайли ноқонуний ва асоссиз гумон қилинган, айбланган ёхуд ҳукм қилинган шахсларга мулкӣ зиённи қоплаш билан бир қаторда ЖПКнинг 309-моддасига биноан маънавий зиён оқибатлари ҳам бартараф этилади. Яъни, ушбу моддага биноан шахс ушлаб турилганлиги, қамокда сақланганлиги, лавозимидан четлаштирилганлиги[4], тиббий муассасага жойлаштирилганлиги ёки ҳукм қилинганлиги тўғрисидаги маълумотлар матбуотда эълон қилинган, радио, телевидения ёки бошқа оммавий ахборот воситалари орқали тарқатилган бўлса, реабилитация этилган шахснинг, у вафот этган бўлса, қариндошларининг, суд, прокурор, терговчининг ва суриштирувчининг талабига кўра тегишли оммавий ахборот воситалари унинг реабилитация этилганлиги тўғрисида бир ой ичида хабар беришлари лозим бўлиши белгиланган.

Ҳуқуқшунос Ҳ.Раҳмонкулов таъкидлашича, “Зарар деганда, кенг маънода муайян шахсга тегишли бўлган неъматни ҳар қандай камситиш тушунилади. Ўз моҳиятига кўра, зарар неъмат ҳуқуққа зид хатти-ҳаракат бўлганлигига боғлиқ равишда моддий ва номоддий (шахсий, маънавий) бўлиши мумкин. Номоддий зарар фуқаро ёки ташкилотнинг орномуси, кадр-қимматини ҳақоратловчи маълумотларни тарқатилишида, алоҳида бир одамга жисмоний ёки маънавий азоблар етказилишида, унинг соғлиғига шикаст етказилиши ёки ўлимига сабаб бўлишида ифодаланиши мумкин”[5].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” 07.12.2017 // www.google.ru;
2. Фуқаролик ҳуқуқи. Муаллифлар жамоаси. Иккинчи қисм. Т.: ИЛМ-ЗИЁ, 2008. - Б. 607.
3. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы. СПб. 1913. С.100-101.
4. Раҳмонкулов Н. Зарар етказиш оқибатида келиб чиқувчи мажбуриятлар ҳақида умумий тушунча // Хўжалик ва ҳуқуқ. Т.: 1998. – Б. 21.
5. Эргашев Х. Маънавий зарар // Ҳаёт ва қонун.- Т.: 2005. - №1. – Б. 33.

АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ТОВЛАМАЧИЛИК ЙЎЛИ БИЛАН ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛГАНЛИК УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ

Эргашев Илёс Ўрол ўғли,
Сирдарё вилояти прокурорининг
шахсий хавфсизлик бўйича катта ёрдамчиси
E-mail: ergashevilyos7676@mail.ru

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан айрим хорижий давлатларда товламачилик йўли билан талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарлик масалаларига оид айрим мулоҳазалар баён қилинган. Шунингдек, муаллиф Россия Федерацияси, Латвия, Молдова, Арманистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон, Грузия, Болгария, Монголия, Беларусь Республикаси жиноят қонунчилиги бўйича товламачилик учун жиноий жавобгарлик ва унинг ўзига хос жиҳатларини таҳлил қилган. Бундан ташқари, муаллиф товламачилик жинояти таркибини белгилаш ва унинг турлари мезони бўйича хорижий мамлакатларни иккита гуруҳга ажратган.

Калит сўзлар: товламачилик, шантаж, хорижий тажриба, мулкдорга зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш, мулкни нобуд қилиш, шарманда қилиш, қўрқитиш, мулккий йўсиндаги ҳаракатлар мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш.

Миллий ҳуқуқни хорижий мамлакатларнинг ҳуқуқий тизимлари билан қиёсий ўрганиш унинг афзалликларини аниқлаш ва соҳани ривожлантириш истиқболларини чуқурроқ англаб етишга ёрдам беради.

Қонун лойиҳаларини хорижий ҳуқуқий амалиёт билан ҳар томонлама чуқур қиёсий таҳлил қилиш асосида уларни муҳокама этиш, тайёрлаш ишларини сифат жиҳатидан янада юқори босқичга кўтариш даркор.

А.Саидов таъкидлаганидек, “қиёсий-ҳуқуқий тадқиқ этиш, бир томондан, чет элда асосий муаммони ҳал қилишда ўзини оқлаган фойдали омилларнинг барчасини аниқлашга қўмаклашса, бошқа томондан хориж тажрибасининг салбий томонларини, у ёки бу ҳуқуқий ечимларнинг самарали эмаслигини ҳисобга олиш учун имконият яратади”. Дарҳақиқат, қиёсий ҳуқуқшунослик мавжуд миллий ҳуқуқнинг нисбийлигини акс эттирган ҳолда миллий қонунчиликни ривожлантириш истиқболларини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Қуйида ушбу мезонларга асосланган ҳолда хорижий мамлакатлар жиноят қонунлари таҳлиliga эътибор қаратамиз.

Аввало, товламачилик жинояти таркибини белгилаш ва унинг турлари мезони бўйича жиноят қонунларининг таҳлилин ёритсак. Мазкур мезон бўйича хорижий мамлакатларни иккита гуруҳга ажратиш мумкин:

биринчи гуруҳ – жиноят таркиби объектив томонига кўра ўхшаш нормалар ўрнатган давлатлар (Россия Федерацияси, Латвия, Молдова, Арманистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон, Грузия, Болгария, Монголия, Беларусь Республикаси, Украина, Греция, Дания, Финляндия, Қозоғистон, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси);

иккинчи гуруҳ – товламачилик деб номланган алоҳида жиноят таркиби мавжуд бўлмаган, аммо унинг айрим шакллари учун жавобгарлик назарда тутилган давлатлар (Франция, Польша, Германия Федератив Республикаси, Швейцария, Испания, АҚШ, Швейцария, Англия).

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 165-моддасини айрим хориж давлатлари жиноят қонунларидаги худди шу таркибли қилмиш учун жавобгарлик белгиланган жиноят-ҳуқуқий нормалари билан таққосланганда, мазкур махсус белги бизнинг қонунчиликда анча ижобий ҳал қилинган, деган хулосага келинди.

Товламачилик жинояти учун жавобгарлик белгилашда хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганида Арманистон (ЖК 182-модда) [1], Беларусь Республикаси (ЖК 208-модда) [2], Молдова (ЖК 189-модда) [3], Озарбайжон (ЖК 182-модда) [4], Россия Федерацияси (ЖК 163-модда) [5], Қозоғистон (ЖК 194-модда), Тожикистон (ЖК 250-модда) [6], Грузия (ЖК 181-модда), Туркменистон (ЖК 232-модда) давлатларининг жиноят қонунчилигида ўзгалар мулкни товламачилик йўли билан талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланганлиги аниқланди.

Товламачилик жинояти учун юқорида келтирилган айрим хорижий давлатларда жиноий жавобгарлик масалалари таҳлил қилинганда мазкур жиноятнинг объектив томони белгилари деярли бир хил эканлигини кўриш мумкин.

Бироқ қайд этиш керакки, Молдова Республикаси Жиноят кодексида товламачилик жинояти шантаж, деб номланади. Мазкур давлат жиноят қонунининг 189-моддасига биноан шантаж деганда мулкдордан унинг ўзига ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи ёки унинг қариндошлари ва яқинларини шарманда қилиш билан қўрқитиб ўзгачан мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйишда ифодаланади. Молдова жиноят қонунчилигида товламачилик жинояти объектив томон белгисининг миллий жиноят қонунчилигидан фарқли жиҳати шундаки, Молдова ЖКнинг 189-моддасига кўра мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни талаб қилиб, жиноят содир этаётган шахс жабрланувчини ёки унинг яқинларини ўғирлаб кетиш билан ҳам таҳдид қилиши шантаж жиноятининг таркибини ташкил қилади.

Шунингдек Беларусь Республикаси Жиноят кодексининг 208-моддасига кўра товламачилик, яъни жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд ушбу шахслар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ўзгачан мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйишда ифодаланади. Шунингдек мазкур таркибда жабрланувчининг соғлиғига хавфли бўлмаган тарзда зарар етказиш оғирлаштирувчи белги ҳисобланади.

Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексининг 194-моддасида товламачилик учун жавобгарлик назарда тутилган бўлиб, унга кўра товламачилик, яъни жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд ушбу шахслар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ўзгачан мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйишда ифодаланади. Бироқ, бу ҳаракатлар натижасида жабрланувчига жиддий зиён етказилганлиги мазкур норманинг объектив томондан зарурий белгиси ҳисобланади. Айтиш мумкинки, мазкур ҳолат миллий жиноят қонунчилигидан фарқли ҳолат ҳисобланади.

Ўрганилган айрим хорижий давлатлар тажрибаси асосида айтиш мумкинки товламачилик жинояти учун айрим хорижий давлатларда жиноий жавобгарлик масалалари таҳлил қилинганда мазкур жиноятнинг объектив томони жиҳатидан товламачиликнинг ижтимоий хавфлилиқ даражасини белгиловчи белгилардан бири мулкдорга етказилган моддий зарар миқдори ҳисобланади.

Жиноят натижасида етказилган зарар миқдори жиноят содир этилган вақтдаги базавий ҳисоблаш миқдorigа нисбатан аниқланади. Бу инфляция шароитида истеъмол товарлари нархининг ошишига нисбатан аҳоли даромадларини мослаштириш имконини берувчи ҳисоб-китоб бирлигини жорий этиш заруриятидан келиб чиққан. Оз миқдор базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан юз бараваригача, анча миқдор базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача, кўп миқдор базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан беш юз бараваригача, жуда кўп миқдор базавий ҳисоблаш миқдорининг беш юз бараваридан ортқ миқдор ҳисобланади.

Бу бўйича хорижий тажриба таҳлил қилинганда товламачилик жинояти туфайли етказилган зарар миқдорини аниқлаш масаласи хориж давлатларида турлича ҳал этилган. Беларусь, Озарбайжон, Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон каби давлатлар жиноят қонунида зарар миқдори жиноят содир этилган вақтдаги базавий ҳисоблаш миқдorigа нисбатан белгиланган. Грузия, Россия Федерацияси ва Испания каби мамлакатларда талон-торож натижасида етказилган зарар миқдори мутлақ аниқ белгиланган мезонлар бўйича фарқланади. Масалан, Россия Федерацияси ЖКда анча миқдор камида икки ярим минг рублни, кўп миқдор икки юз эллик минг рублдан юқори, жуда кўп миқдор бир миллион рублдан юқорисини ташкил этиши белгиланган.

Таъкидлаш лозимки, товламачилик жиноятини содир этишда жиноят содир этаётган шахснинг жабрланувчининг қўрқитиши усулларида бири бу жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилишгина эмас, балки унинг яқин кишилари учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан ҳам қўрқитиши мумкинлигини инобатга олиш лозим. Мазкур жиноят учун жавобгарлик белгиланган айрим хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш мазкур ёндашув тўғри эканлиги тўғрисида хулоса қилишга имкон берди. Жумладан, бу каби белги қатор хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида, жумладан Туркменистон Республикаси Жиноят кодексининг 232-моддасида, Беларусь Республикаси Жиноят кодексининг 208-моддасида, Молдова Республикаси Жиноят кодексининг 189-моддасида, Озарбайжон Республикаси Жиноят кодексининг 182-моддасида ва бошқа давлатлар жиноят қонунчилигида ўз аксини топган.

Қайд этиш керакки, бугунги кунда компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб ҳам товламачилик йўли билан талон-торож қилиш жиноятлари содир этилмоқда.

Ўрганилаётган масала Осиё давлатлари ЖКларида ҳам мустаҳкамланган. 1997 йил октябрь ойида кучга кирган Хитой Халқ Республикасининг ЖКда компьютер воситасида товламачилик қилиш жиноятчилиги учун жавобгарлик белгиланган беш модда мавжуд бўлган бўлса, 2000 йилда қабул қилинган қарор билан 15 турдаги компьютер ҳуқуқбузарликлари жиноят сифатида таъқиқланди [7]. Жумладан, ХХР ЖКнинг 287-моддасида компьютер воситасидан фойдаланиб молиявий фирибгарлик содир этиш, ўзгалар мулкни талон-торож қилиш, оммавий молиявий маблағларни, давлат сирини қўлга киритиш учун жавобгарлик назарда тутилган [8].

Австралия федерал қонунчилигида алдов йўли билан содир этиладиган товламачилик мулк ёки хизматни (ҳар қандай ҳуқуқлар, имтиёзларни) алдов йўли билан қўлга киритишга қаратилган жиноятлардан фарқланади. Бу масала бўйича Австралия ЖКнинг 134.1 (15)-моддасида берилган изоҳга қўра, агар жиноий таъқибни амалга оширувчи орган шахсни товламачилик содир этишда айбдор деб топган, аммо айбланувчи алдов билан боғлиқ қилмиш содир этгани шак-шубҳасиз бўлса, судга (судьяга) шахсни алдов хусусиятига эга бўлган жиноятни содир этишда айбдор деб топиш ҳуқуқи берилади. Шунга ўхшаш кўрсатма айбланувчининг қилмишини алдов билан боғлиқ жиноятдан товламачиликка қайта квалификация қилиш масаласи бўйича ҳам мавжуд (Австралия ЖК 134.1 (16)-моддаси).

Тахлиллар шуни кўрсатадики, аксарият ривожланган мамлакатларда товламачилик йўли билан талон-торож қилиш жиноятлари мулкка қарши қаратилган бошқа жиноятлар билан биргаликда компьютер воситаларидан фойдаланиб содир этилади. Шунингдек, ўрганилган ҳамма давлатлар жиноят қонунчилигида ҳам жавобгарлик фақатгина товламачилик учун эмас, балки фирибгарлик, ўғирлик каби талон-торож жиноятлари билан бирга қайд этилган. Бироқ, айтиш керакки, Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг товламачилик учун жавобгарлик назарда тутилган 165-моддасида қилмишни компьютер воситаларидан фойдаланиб содир этилганлиги учун жавобгарлик дифференциация қилинмаган.

Жумладан, Испания ЖК 269-моддасида ўғирлик, товламачилик ва фирибгарлик жиноятни содир этишга суиқасд қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Агар талон-торож қилиш жинояти натижасида мулк миқдори 400 евродан ортиқ бўлса, қилмиш 6 ойдан 3 йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Испания ЖК 250-моддасида жазони оғирлаштирувчи алоҳида ҳолатлар рўйхати келтирилган.

Швеция ЖКнинг 9-боби 4-моддаси 1-қисмида товламачилик қилиш тушунчасига таъриф берилган, бунда мазкур модданинг 2-қисмида содир этилган товламачилик жинояти ўғирлик, талончилик жиноятининг таркибини ташкил этмаслиги ҳамда кам аҳамиятли қилмиш бўлмаганлиги зарурий белги сифатида келтирилган [9].

Швейцария ЖКнинг 156-моддасида жиноят содир этган шахснинг ўзи ёки бошқа шахснинг ноқонуний бойлик орттириши мақсадида мулкдорни мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топшириш билан боғлиқ ҳаракатларни содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Мазкур давлат жиноят қонунчилигида товламачилик жинояти учун жавобгарлик белгиланишининг ўзига хос жиҳати шундаки, Швейцария ЖКнинг 156-моддасида шахснинг сурункали равишда фақат бир мулкдорга нисбатан товламачилик жиноятини содир этиши, содир этилган жиноят бир неча шахснинг соғлиғи ва ҳаётига хавф туғдирганлиги ҳамда содир этилган қилмишнинг жамоатчилик орасида катта резонанс келтириб чиқарганлиги оғирлаштирувчи белги сифатида алоҳида кўрсатилган [10].

Шунга ўхшаш ёндашув Финляндия ЖКнинг Швеция жиноят қонунчилигидан фаркли равишда, Финляндия ЖКда жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларнинг янада аниқлаштирилган тизими мустаҳкамланган (2-модда), яъни: 1) анча миқдорда зарар етказилиши; 2) шахснинг ўз ишончли мавқеидан фойдаланганлиги; 3) қилмишнинг қарам (оғир) аҳволдаги шахсга нисбатан содир этилганлигини келтириб ўтиш мумкин.

Эстония ЖКнинг 142-моддасига мувофиқ, мулкдорнинг мулкни қўлга киритиш мақсадида жабрланувчига соғлиқ ёки ҳаёт учун хавфли бўлмаган зўрлик қўллаш, ўлдириш ёки оғир тан жароҳати етказиш билан қўрқитиш, жиноят содир этаётган шахснинг ким эканлигини яшириш мақсадида никоьдан фойдаланиш каби оғирлаштирувчи белгилари мавжуд [11].

Юқорида келтирилган хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги таҳлили асосида товламачилик жинояти таркибини белгилаш ва унинг турлари мезони бўйича хорижий мамлакатларни иккита гуруҳга ажратиш мумкин:

биринчи гуруҳ – жиноят таркиби объектив томонига кўра ўхшаш нормалар ўрнатган давлатлар (Россия Федерацияси, Латвия, Молдова, Арманистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон, Грузия, Болгария, Монголия, Беларусь Республикаси, Украина, Греция, Дания, Финляндия, Қозоғистон, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси);

иккинчи гуруҳ – товламачилик деб номланган алоҳида жиноят таркиби мавжуд бўлмаган, аммо унинг айрим шакллари учун жавобгарлик назарда тутилган давлатлар (Франция, Польша, Германия Федератив Республикаси, Швейцария, Испания, АҚШ, Швейцария, Англия).

МДХга аъзо мамлакатлар жиноят қонунларида товламачилик учун жавобгарлик белгиланган жиноят-ҳуқуқий нормалари объектив томони белгилари ўзаро ўхшаш деярли бир хил эканлигини кўриш мумкин.

Бундан ташқари айрим хорижий давлатлар (Молдова)да товламачилик жинояти шантаж деб номланади ҳамда объектив томон белгиларига кўра ҳам биров фарқ қилади.

Шунингдек, айрим давлат (Беларусь Республикаси, Швеция ва бошқ.)лар жиноят қонунчилигида жабрланувчининг соғлиғига хавфли бўлмаган тарзда зарар етказиш оғирлаштирувчи белги ҳисобланади. Жиноят туфайли етказилган зарар миқдорини аниқлаш масаласи айрим давлатлар (Беларусь, Озарбайжон, Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон) да жиноят содир этилган вақтдаги базавий ҳисоблаш миқдorigа нисбатан белгиланган бўлса, бошқалар (Грузия, Россия Федерацияси ва Испания ва бошқ.)да етказилган зарар миқдори мутлақ аниқ белгиланган мезонлар бўйича фарқланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Уголовный кодекс Республики Армения // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&-lang=rus#8a>
2. Уголовный Кодекс Республики Беларусь. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 267-268.
3. Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 262-263.
4. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 197-198.
5. Уголовный Кодекс Российской Федерации. – М.: Дашков и К., 2004. – С. 102.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 198-199.
- Хуэй Ш.В., Фань И. Компьютерная преступность и правовое обеспечение информационной безопасности: www.crime-research.ru/library/huey.htm
7. Уголовный Кодекс Китайской Народной Республики. Санкт-Петербург. Юридический центр Пресс. 2001. под редакцией д.ю.н.проф., А.И.Коробеева.
8. Swedish Penal Code. // www.government.se/contentassets/5315d27076c942019828d6c36521696e/swedish-penal-code.pdf.
9. Фролов М.Д. Уголовная ответственность за мошенничество в сфере компьютерной информации по законодательству стран Европы и СНГ // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. №4 (39). 2015. – С. 152.
10. Criminal Code of the Republic of Estonia (2001, amended 2017). // <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>

МЕҲНАТ ҚИЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ КАФОЛАТЛАРИ

Раҳимкулова Лола Улуғмуродовна,
ТДЮУ, Меҳнат ҳуқуқи кафедраси
катта ўқитувчиси, PhD
Телефон: +998971408604
L.rahikulova@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Бугунги кунда “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонуни лойиҳаси кенг жамоатчилик эътиборида бўлиб келмоқда. Шу боис, мазкур лойиҳада инсонларнинг энг муҳим иқтисодий ҳуқуқи бўлган меҳнат ҳуқуқининг кафолатларини таҳлил қилиш соҳа мутахассислари учун долзабр аҳамият касб этади. Мазкур мақолада ҳам шу қирралар очиб беришга ҳаракат қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Меҳнат қилиш, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, лойиҳа, ҳомиладор аёл, таътиллари, ишловчи аёл

Меҳнат қилиш ҳуқуқи инсонларнинг энг муҳим иқтисодий ҳуқуқларидан бири ҳисобланади ва уни рўёбга чиқарилиши учун зарур шароитларни яратиб берилмаслиги инсон ҳуқуқларини қўпол тарзда бузилиши, шахсни фаол ижтимоий ҳаракатланиши, ўзи ва оила аъзолари моддий турмуш кечириш имкониятидан маҳрум қилиш сифатида баҳоланмоғи лозимдир.

Шу жиҳатдан, бугун мамлакатимиз аҳолиси томонидан кенг муҳокама қилинаётган “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонуни лойиҳаси муҳим аҳамият касб этади. Мазкур қонун лойиҳасининг 37-моддаси инсонларга бериладиган ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқлар янада такомиллаштирилган ҳолда қўйидаги талқинда тақлиф этилмоқда:

«37-модда. Ҳар ким муносиб меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган қулай меҳнат шароитларида ишлаш, меҳнати учун ҳеч қандай камситилишларсиз ва белгиланган меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш, шунингдек ишсизликдан қонунда белгиланган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори инсоннинг ўзи ва оиласи яшаши учун етарли бўлиши керак.

Ҳомиладорлиги ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш, ишдан бўшатиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланади.

Ҳар бир ишловчи аёл ҳомиладор бўлган тақдирда ва туғиш даврида ҳақ тўланадиган таътилга ҳамда янги туғилган чақалоқни парвариш қилиш учун таътилга ёки болани фарзандликка олиш учун таътилга чиқиш ҳуқуқига эга.

Жазони суднинг ҳукмига кўра ўташ тартибидан ташқари бошқача тартибдаги мажбурий меҳнат ёки қонунда назарда тутилган бошқа ҳоллардаги мажбурий меҳнат тақиқланади.

Мажбурий меҳнатдан ва болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларида фойдаланиш тақиқланади ҳамда бу қонунга кўра жавобгарликка сабаб бўлади”.

Ёдда тутиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси юнг олий юридик кучга эга бўлган ягона Қонундир. Шу боис, Ўзбекистон ҳудуди бўйлаб ишлаб чиқиладиган қонунчилик учун (мазкур жумлада барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар: Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг буйруқлари ҳамда қарорлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари) ва ҳатто низомлар, қоидалар, йўриқномалар ва бошқа ҳар қандай тусдаги ҳужжатлар учун асос бўлиб хизмат қилади. Бу жумлани янада содда қилиб айтиш мумкинки, бизнинг кундалик турмушимизда учрайдиган қонун-қоидаларнинг барчаси (ҳатто бирор жумласи ҳам) Конституциямиз моддаларига зид бўлмаслиги лозим.

Шундай экан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси лойиҳаси 37-моддасининг бар

бир банди Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси (1996 йил) нормалари ҳамда меҳнат муносабатларини тартибга солувчи норматив- ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги, “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари мазмунига сингдирилган.

Ўзбекистон Меҳнат кодексининг 6-моддасига кўра, барча фуқаролар меҳнат ҳуқуқларига эга бўлиш ва улардан фойдаланишда тенг имкониятларга эгадир. Жинси, ёши, ирки, миллати, тили, ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ ҳолати ва мансаб мавқеи, динга бўлган муносабати, эътиқоди, жамоат бирлашмаларига мансублиги, шунингдек ходимларнинг ишчанлик қобилиятларига ва улар меҳнатининг натижаларига алоқадор бўлмаган бошқа жиҳатларига қараб меҳнатга оид муносабатлар соҳасида ҳар қандай чеклашларга ёки имтиёзлар белгилашга йўл қўйилмайди ва булар камситиш деб ҳисобланиши белгилаб қўйилган. Юқоридагиларга биноан ўзини камситилган деб ҳисоблаган ҳар бир шахс камситишни бартараф этиш ҳамда мазкур камситиш оқибатида ўзига етказилган моддий ва маънавий зарарни тўлаб беришини сўраб ариза билан ўзи яшаб турган туман фуқаролик судига мурожаат қилиши мумкин.

Шуниси эътиборлики, мазкур норма мазмунида ҳар ким қилган меҳнати учун ҳеч қандай камситилишларсиз (ёши, жинси, ижтимоий келиб чиқиши...) ва белгиланган меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш қоидаси белгилаб берилган. Лойиҳанинг мазкур нормасида меҳнат муносабатларига киришган шахслар тенг меҳнати учун тенг ҳақ олиши лозимлиги қафолатланмоқда. Мазкур норма мазмунида “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” қоидалари ўз аксини топганлигини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 20-майдаги ПФ-138-сон “Иш ҳақи миқдорини ошириш тўғрисида”ги Фармони билан 2022-йил 1-июндан бошлаб Ўзбекистон Республикаси ҳудудида: меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори — ойига 920 000 сўмни ташкил этади. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори иқтисодий омиллар сабабли ўзгариб турувчи сўмма ҳисобланади.

Меҳнат қонунчилигига кўра, ҳар ким иш берувчига бевосита мурожаат қилиш ёки меҳнат органларининг бепул воситачилиги орқали, шунингдек хусусий бандлик агентликларининг хизматлари воситасида иш жойини эркин танлаш ҳуқуқига эгадир. Мазкур норма мазмунидан қуйидагиларни тушуниш мумкин бўлади: Ўзбекистон ҳудудида унинг фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар, шунингдек чет эл фуқаролари ўз ташаббуслари билан бевосита иш берувчига (ўзи ишга киришни хоҳлаган давлат корхонаси, ташкилоти, муассасасига ёки тадбиркорлик субъектларига) иш сўраб мурожаат қилишлари мумкин. Бундан ташқари, улар ўзлари яшаб турган туман бандликка кўмаклашиш марказлари ёрдамида ҳам ишга киришлари мумкин бўлади. Маҳаллий меҳнат органлари томонидан иш қидираётган шахсларга ва ишсиз шахсларга кўрсатиладиган хизматлар турлари “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонунда батафсил белгилаб берилган.

Айтиб ўтиш лозимки, ҳомиладор аёллар ва боласи бор аёлларга (ходимларга) меҳнат муносабатларида алоҳида имтиёзлар ва қафолатлар белгилаб берилган ва давлатнинг бу каби алоҳида ғамхўрлиги билан боғлиқ фарқлашлар бошқаларга нисбатан камситиш деб баҳоланмаслиги лозим. (Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 6-моддаси). Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 224-моддасига кўра, ҳомиладорлиги ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланади. Ҳомиладор аёлни ёки уч ёшга тўлмаган боласи бор аёлни ишга қабул қилиш рад этилган тақдирда иш берувчи рад этишнинг сабабларини уларга ёзма равишда маълум қилиши шарт. Мазкур шахсларни ишга қабул қилишни рад этганлик устидан судга шикоят қилиниши мумкин. Бундан ташқари, ҳомиладор аёлларни ва 3 ёшга тўлмаган боласи бор аёллар билан иш берувчи ўз ташаббуси билан (Ўз.Р.МК 100-моддаси) меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳуқуқига эга эмас. Шунини айтиш лозимки, меҳнат қонунчилиги ҳомиладор аёл ёки 3 ёшга тўлмаган боласи бор аёлларга (ходимларга) ўз хоҳиши билан меҳнат шартномасини бекор қилишни (Ўз.Р.МК 99-моддаси) ҳамда тарафларга боғлиқ бўлмаган ҳолатлар бўйича меҳнат муносабатларини бекор қилишни рад этмайди.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 233-моддаси мазмунига кўра, аёлларга тукқунга қадар етмиш календарь кун ва тукқанидан кейин эллик олти календарь кун (туғиш қийин кечган ёки икки ва ундан ортиқ бола туғилган ҳолларда — етмиш календарь кун) муддати билан ҳомиладорлик ва туғиш таътиллари берилиб, давлат ижтимоий суғуртаси

бўйича нафақа тўланади. Ҳомиладорлик ва туғиш таътили тугаганидан кейин аёлнинг хоҳишига кўра, унга боласи икки ёшга тўлгунга қадар болани парваришлаш учун таътил берилиб, бу даврда қонунчиликда белгиланган тартибда нафақа тўланади. Аёлга, унинг хоҳишига кўра, боласи уч ёшга тўлгунга қадар болани парваришлаш учун иш ҳақи сақланмайдиган қўшимча таътил ҳам берилади. Яъни бунда боласи 2 ёшга тўлган аёл ўз хоҳиши билан боласи 3 ёшга тўлгунга қадар нафақа тўланмайдиган таътил олиш ҳуқуқига эга бўлади. Шунингдек, тутиш лозимки, болани парваришлаш таътиллари даврида аёлнинг иш жойи (лавозими) сақланади. Бу таътиллار меҳнат стажига лекин ҳаммасини жамлаганда кўпи билан олти йил, шу жумладан мутахассислиги бўйича иш стажига ҳам қўшилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси лойиҳасининг 37-моддаси нормасида мажбурий меҳнат таъқиқланиши қондаси ҳам мустаҳкамланган. Мазкур норма Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 7-моддаси мазмунида ўз амалий ифодасини топган. Унга кўра, мажбурий меҳнат, яъни бирон-бир жазони қўллаш билан таҳдид қилиш орқали (шу жумладан меҳнат интизомини сақлаш воситаси тариқасида) иш бажаришга мажбурлаш таъқиқланади. Меҳнатга бирон-бир шаклда маъмурий тарзда мажбурлаш, базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади. (Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 51-моддаси) Шунингдек, тутиш лозимки, меҳнат қонунчилигида ҳарбий хизматга чақирилганда, фавқулотда ҳолатлар юз берганда (авариялар, сув тошқинлари), суднинг қонуний қарарига қарши равиш билан қилинган ишлар мажбурий меҳнат сифатида эътироф этилмайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонуни лойиҳасининг 37-моддасида ўз аксини топган қоидалар меҳнат муносабатларини тартибга солишда қонунчилик учун дастурул-амал бўлиб хизмат қилади деб айтиш мумкин. Шунингдек, лойиҳада назарда тутилган нормаларнинг аксарияти ривожланган давлатлар Конституцияларини қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилган ҳолда ишлаб чиқилганлигини билан янада аҳамиятлидир.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ ТАДКИКОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР: 1-ҚИСМ

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.07.2022

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000